

Lesbeschrijving *Doel*

- ❖ De leerlingen weten welke maatregelen Filips II in ons land nam;
- ❖ De leerlingen weten waarom en hoe Willem van Oranje zich verzette tegen het beleid van Filips II;
- ❖ De leerlingen weten wat de calvinisten bewoog bij hun verzet tegen Filips II;
- ❖ De leerlingen weten waarom de Nederlandse Geloofsbelijdenis is geschreven en hoe de Heidelbergse Catechismus is ontstaan.

Aantal lessen 5

Lesonderdelen *Vertelling*

1. Guido de Brès
2. Beeldenstorm
3. Willem van Oranje (facultatief)

Leestekst

Getrouw tot het einde

Leerlingenboek

Willem van Oranje
 Filips II
 De gereformeerde belijdenis
 Het smeekschrift der edelen
 Hagepreken en beeldenstorm
 Alva komt!

Verwerking**Repetitie****Vertelling 1** **MET GUIDO DE BRÈS***Guido's moeder*

Wat een drukte op straat! Wat een mensen! Ze gaan allemaal dezelfde kant op ... naar het marktplein. Vanmorgen vroeg waren daar al een paar werklui bezig. Ze hebben een houten podium getimmerd. Nu staan er al tientallen mensen omheen. Ze wachten. Ze praten nog druk met elkaar. Intussen komen er steeds meer mensen bij. 'Ssst, daar komt 'ie!' wordt er gefluisterd. Het geroezemoes verstomt. Een man met een lange grijze mantel klimt het trapje op. Even later staat hij op het podium. Hij heeft een kaal hoofd. Alleen opzij en van achter heeft hij een rand haar. Hij is een monnik. Even laat de monnik zijn ogen gaan over de menigte mensen die is samenge-stroomd. Dan begint hij: 'Mensen, we beleven verschrikkelijke tijden! De heilige moederkerk wordt door veel mensen verlaten. De heilige maagd Maria wordt ver-acht! Ook in ons land heeft de verderfelijke leer van de vervloekte monnik Maarten Luther ingang gevonden. De wraak van de hemel kan hierover niet uitblijven!' Heftig gaat de monnik verder. Hij roept dat alle kettters door het helse vuur verbrand zullen worden. Tussen al die mensen staat een vrouw. Een vrouw met een geheim. Ze weet dat ze binnenkort een kindje zal krijgen. Ze huivert als ze de woorden van de

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

monnik aanhoort. Zouden er hier, in Bergen, ook al van die verschrikkelijke kettters zijn? Met gebogen hoofd gaat ze even later naar huis. De preek van de monnik is klaar. Het marktplein stroomt langzaam leeg. Thuis valt de vrouw op haar knieën. Ze bidt: 'Heilige moeder Gods, laat toch het kindje dat geboren zal worden, bewaard blijven voor die vreselijke ketterse leer! Laat het een prediker worden, net zoals die monnik!'

Glasschilder

Jaren gaan voorbij en in Bergen is het een drukte van belang. Op het marktplein wordt druk gehandeld en vanuit de werkplaatsen klinken de geluiden van noeste arbeid. Kijk, daar staat een flinke jongen. Guido heet hij; Guido de Brès. Het kind voor wie die moeder bad ... Hij is bezig met iets heel moois! Hij staat een beetje voorovergebogen. Het puntje van z'n tong komt net tussen zijn lippen door ... Ingespannen kijkt hij naar zijn werkstuk. Soms knijpt hij z'n ogen tot spleetjes. Hij zucht eens. Dan legt hij zijn penseel neer. Hij loopt een eindje naar achter om zijn werk van een afstand te kunnen bekijken. Ja, het lukt prachtig! Het wordt echt een heel mooi raam! Wat een kleuren! Een heerlijk werk toch, dat glasschilderen! Als het glas over een paar weken klaar is, en in het kerkvenster vastgemaakt is, dan zul je die mensen eens zien kijken ... ! Dan schijnt het zonlicht erdoorheen ... Dan zal iedereen wel zien dat het de heilige Petrus voorstelt, met een sleutel in zijn hand.

Het verboden Boek

Op een dag zit Guido bij het flakkerden licht van een kaars met een groot boek voor zich. Hij is intussen al een jonge man geworden. Soms kijkt hij een beetje schuw op. Zijn hart bonst ... Het lijkt net of hij iets doet wat niet mag ... Zou niemand hem zien? Dan leest hij weer verder. Eigenlijk is Guido een beetje bang van het boek ... De priester in de kerk zegt dat je er niet in lezen mag! Het is een Bijbel. De kettters lezen ook altijd in de Bijbel. Het lezen gaat niet zo vlug; Guido vindt het best moeilijk. Het is ook in een vreemde taal geschreven; in het Latijn. Toch wil hij weten wat er in dat boek staat. Dan zal hij ook weer beter weten wat hij moet schilderen. Maar, wat vreemd! Er staan dingen in die hij altijd heel anders gehoord heeft ... Er staat ergens in de Bijbel: 'Zie, enige wijzen van het oosten zijn te Jeruzalem aangekomen, zeggende: Waar is de geboren Koning der Joden?' 'Enige wijzen' staat er ... Guido had altijd gehoord dat er drie koningen kwamen ... Wát is er nu wáár? Waren het enige wijzen of waren het drie koningen? Guido weet het ook niet. Zo komt hij verschillende dingen tegen die hij echt niet begrijpt; die men hem altijd heel anders verteld heeft.

Telkens weer, na het werk, zoekt Guido weer de Bijbel op. Hij vindt het al niet zo'n naar idee meer als de eerste keer. Hij is benieuwd wat er nog meer in staat. En hij doet het tenslotte toch voor zijn werk? Hij is heus geen ketter! Met aandacht leest hij. Voortaan gaat hij steeds in de Bijbel lezen. En hoe meer hij erin leest, hoe wonderlijker het hem wordt. 'Wat een prachtig Boek', fluistert hij. 'Het is Gods boek. Het is Zijn Woord.' Stil tuurt hij voor zich uit. Dan fluistert hij weer zachtjes: 'Ik ga. Ik ga dezelfde weg als al de profeten en apostelen. Ja, dezelfde weg als de eigen Zoon van God, onze Heere Jezus Christus. En de duizenden martelaren die hun bloed gestort hebben voor dit Evangelie!'

Thuis merken ze dat er iets met Guido aan de hand is. Hij is soms zo stil ... De familie is er een beetje bezorgd over. Maar als ze merken dat Guido een 'ketter' is geworden, proberen ze op alle mogelijke manieren om hem weer rooms te maken. De Heere geeft Guido de moed en de kracht om niet toe te geven. Hij waarschuwt zijn familie dat ze zich bedriegen door de roomse leer. Ernstig zegt hij hen dat ze door de Hee-

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

re Jezus van hun zonden verlost moeten worden. Dan wordt zijn familie zo vreselijk boos; ze willen Guido zelfs laten doden! Hij moet vluchten. Daar gaat hij; 26 jaar oud ... 'En gij zult van allen gehaat worden om Mijn Naam; maar die volstandig zal blijven tot het einde, die zal zalig worden. Wanneer zij u dan in deze stad vervolgen, vliedt in de andere. (...) De discipel is niet boven den meester.' 'Gedenkt het woord dat Ik u gezegd heb: Een dienstknecht is niet meerder dan zijn heer. Indien zij Mij vervolgd hebben, zij zullen ook u vervolgen.'

De Nederlandse Geloofsbelijdenis

In het stadje Sedan zit een man te peinzen. Met zijn kin steunt hij op zijn handen. Zo staart hij wat voor zich uit. Het is Guido de Brès. Hij heeft al heel wat meegemaakt. Door verschillende landen heeft hij gezworven. Vreselijke dingen heeft hij gezien! Hij heeft gezien dat mensen levend verbrand werden. En dat nog wel op bevel van de koning! Een koning die zijn trouwe onderdanen laat verbranden? Dan schudt hij zachtjes het hoofd. 'De koning begrijpt het verkeerd', mompelt hij. De koning denkt dat wij hem niet willen gehoorzamen. Even later zit hij te schrijven. De ganzenveer krast over het papier: 'Wij geloven allen met het hart en belijden met den mond, dat er is een enig en eenvoudig geestelijk Wezen, Hetwelk wij God noemen: eeuwig, onbegrijpelijk, onzienlijk, onveranderlijk, oneindig, almachtig; volkomen wijs, rechtvaardig, goed, en een zeer overvloedige Fontein van alle goed.' Zo probeert Guido duidelijk te maken wát de zogenaamde 'kettters' nu precies geloven en belijden. Ook schrijft hij ... dat ieder de overheid moet eren en gehoorzaam zijn in alle dingen die niet strijden tegen Gods Woord, dat ieder belasting moet betalen en voor de overheid moet bidden. Hopelijk zal de koning, als hij dit leest, wel begrijpen dat ze geen oproermakers zijn. Het wordt een heel boekje! Het heeft wel 37 hoofdstukken. Eindelijk is het klaar. Enkele trouwe vrienden lezen het. 'Dit zou door veel meer mensen gelezen moeten worden', vinden ze. Ze laten in het diepste geheim het boekje drukken. Intussen is Guido ook in het diepste geheim bezig met zijn wonderschone werk. Hij is geen glasschilder meer. Hij is dominee geworden. Maar in een kerk mag hij niet preken. Daarom doet hij het 's avonds; soms in een kelder, dan eens op een zolder, of ook weleens op een stille plaats buiten. Dat mag óók niet, maar hij doet het toch! Men moet Gode meer gehoorzaam zijn dan de mensen. Verschillende mensen komen luisteren.

Het pakje over de muur

Buiten is het donker en de meeste mensen slapen. Het waait flink en de regen klettert neer. Toch loopt daar iemand over de verlaten straten van Doornik. Hij loopt wat voorovergebogen, diep weggedoken in zijn donkere mantel. Z'n ene hand drukt hij tegen zijn borst ... Daar, onder de mantel, draagt hij iets mee. Af en toe kijkt hij onder de brede rand van zijn hoed door over de glimmende straat. Hij ziet niemand. En niemand ziet hem ... Gelukkig maar!

Het was vandaag 1 november: Allerheiligen; een bijzondere dag voor de roomse kerk. Morgen, 2 november, zal het Allerzielen zijn ... Dan gaan de roomse mensen bidden voor de zielenrust van hun overleden geliefden. Nu komt de man langs de grote roomse kerk van Doornik. Het is al lang geleden dat hij daar binnen geweest is. Hij is een van die mensen die steeds in het geheim naar de prediking van Guido de Brès komen luisteren.

Zo, nog één straat door, en dan is hij er ... En dán moet het gebeuren! Dáár, voor zich, ziet hij de donkere omtrekken van de zware kasteelmuur al. Nog één keer kijken of niemand hem ziet ... Nu staat hij vlak bij het kasteel. In het kasteel woont graaf De Montigny, de gouverneur van de landvoogdes; een belangrijke helper van de koning. Van onder zijn mantel haalt de man een pakje tevoorschijn. Nog eens kijkt hij om zich

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

heen en luistert scherp ... Geen onraad. Dan gooit hij met een grote zwaai het pakje over de kasteelmuur heen. Zodra hij het hoort neerploffen op de binnenplaats, gaat hij er haastig vandoor. Uit zijn hart stijgt een gebed op: 'Heere, zegen Uw werk.'

Binnen de muren van het kasteel doet de wacht zijn ronde. 'Hé, wat zie ik daar? Dat lag er net nog niet?' Voorzichtig loopt hij erop af en bij het flauwe licht ziet hij een pakje op de binnenplaats liggen. Hij raapt het op, bekijkt het eens en brengt het dan naar binnen. De gouverneur maakt het pakje open ... Een boekje en een brief zitten erin. Het boekje begint met: 'Wij geloven allen met het hart en belijden met den mond, dat er is een enig en eenvoudig geestelijk Wezen, Hetwelk wij God noemen ...' Die brief is voor de koning zelf! Snel laat De Montigny zijn ogen over de regels glijden ... een brief van de ketters; voor de koning nog wel ... ! 't Is wat moois. Hij weet best dat heel veel mensen niet meer naar de roomse kerk gaan, maar in het geheim 'ketterse' preken beluisteren. Nou ja, hij zal in elk geval zorgen dat het pakketje bij de koning terechtkomt. Die zal wel een antwoord geven. Meewarig schudt hij zijn hoofd. 'Wat denken die ketters wel! Dat de koning door een brief en een boekje van gedachten verandert?!'

Bron

Dirk van Dordt (*StandVastig, september 2002*). Pag. 16-18.

Gespreksvragen

1. De moeder van Guido bidt voor haar ongebooren leven. Wat vind je hier van?
 - *Psalm 22 : 11. 'Op U ben ik geworpen van de baarmoeder af; van den buik mijn moeder aan zijt Gij mijn God.'*
 - *Psalm 139 : 14. 'Ik loof U, omdat ik op een heel vreselijke wijze wonderbaarlijk gemaakt ben; wonderlijk zijn Uw werken; ook weet het mijn ziel zeer wel.'*
2. Waarom wordt Petrus met een sleutel afgebeeld?
 - *Mattheüs 16: De belijdenis van Petrus. Er staat niet Petrus, maar 'petra' (belijdenis).*
3. Wat wordt er met die sleutel bedoeld?
 - *Mattheüs 16 : 19. 'Zo wat gij zult binden op de aarde, zal in de hemelen gebonden zijn; en zo wat gij ontbinden zult op de aarde, zal in de hemelen ontbonden zijn.'*
De rooms-katholieke kerk misbruikt deze tekst om de alleenheerschappij op aarde te voeren.
(Zie voor een uitleg over de sleutelen des hemelrijks de Heidelbergse Catechismus Zondag 31.)
4. Samen artikel 1 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis lezen.
Waarom was het gevaarlijk om deze belijdenis te schrijven en te lezen?

Vertelling 2 **BEELDENSTORM**

Ze zijn in een vrolijke stemming. De grappen en kwinkslagen zijn niet van de lucht. 'Heerlijk zo'n vrije dag, zegt Philip, 'alleen jammer dat het ter ere van de heilige Bartelmus is!' De groep Utrechtse vrienden staan bij elkaar. Ze overleggen samen wat ze deze vrije dag zullen gaan doen. 'Zullen we buiten de stad gaan wandelen?' stelt één

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

van hen voor. 'Nee', beslist Jan, 'dat hebben we al zo vaak gedaan. Laten we weer eens naar de kerk gaan. Dat is al zo lang geleden, de biechtvader zal wel een zware straf opleggen', laat hij er spottend op volgen. De mannen lachen luid om het zogenaamde angstige gezicht van Hendrik. 'Naar welke kerk wil je?' 'De eerste de beste', antwoordt Hendrik. Druk en luid pratend lopen de mannen langs de stadswal van Utrecht naar de Geertsenkerk. 'Ik wenste wel dat ik een middel wist om aan de macht van de paus een einde te maken!' tiert Jelis. 'Wat heeft hij hier eigenlijk te zeggen? Het gaat hem toch niets aan wat wij doen?' 'Ja, we praten maar en doen niets', valt Hendrik hem bij. Ondertussen legt hij zijn vuurroer op zijn schouder en stapt stevig door. De groep mannen komt in de buurt van de Geertenskerk. De laatste tonen van het orgel waaieren weg. 'Luister!' roept Philip, 'het is het einde van de vesper. Ze juichen om de één of andere versierde pop.' 'Verfoeilijke beelden, ik zou ze wel allemaal tegelijk willen vernielen', valt Hendrik uit. 'Weg met die afgoderij!' Al roepend en schreeuwend loopt het steeds groter wordend gezelschap het kerkhof op. Op het lawaai komt de koster, Gerrit Hoen, naar buiten. Als de vrienden de koster zien, vormen ze meteen een cirkel om hem heen. De koster weet zich geen raad! 'Geef hier de sleutel!' 'Geef op!' 'We moeten de mis bedienen!' spot een ander. Maar de goede koster begrijpt in zijn angst niet wat de mannen willen. 'Geef je de sleutel, of niet?' dreigt Jonge Jan, terwijl hij zijn ongeladen vuurwapen aanlegt. Langzaam begrijpt de koster wat de mannen bedoelen. 'De kerk staat open mannen! Laat mij om St. Geertens wil gaan. Laat mij gaan!' klinkt het angstig. Van een afstand kijken mannen, vrouwen en kinderen naar de 'gewapende mannen' op het kerkhof. Niemand komt de arme koster te hulp. 'Zo moet je niet roepen, koster', plaagt Jan. 'Je moet anders roepen!' 'O laat me gaan!' jammert de koster. 'Om wiens wil?' vraagt Philip lachend. 'Laat me gaan! O, om onze lieve vrouwe, laat me gaan! O, alle heiligen, help me!' Terwijl de vrienden nog rondom de arme koster staan, loopt Jonge Jan naar de ingang van de kerk. Over zijn schouder roept hij: 'Ik ga even een heilige halen!' Als een haas vlucht Gerrit uit de kring. Luid lachend kijken de toeschouwers naar de vluchtende koster. Ondertussen lopen de vrienden ook naar de open torendeur. Daar komt Jonge Jan, met een been van St. Pieter op zijn schouder naar buiten. 'Hier heb ik al één been, de andere ga ik ook halen!' Met een grote zwaai gooit hij zijn trofee naar buiten.

In de kerk proberen de aanwezigen zo snel ze kunnen weg te komen. Vol ontzetting hebben ze gezien hoe Jonge Jan zomaar met zijn vuurwapen tegen het mooie beeld van St. Pieter begon te slaan en in triomf een been op zijn schouder legde. Luid zingend en roepend komen de mannen binnen. 'Leve de Geuzen! Weg met de beelden!' Zonder de aanwezigen kwaad te doen trekken de mannen de kerk binnen. Reinier, één van de kerkgangers, ziet vol angst onder de zingende mannen zijn collega's. Hij duikt achter een bank weg en kruipt zo snel hij kan in een kast in één van wanden van de kerk.

De mannen verspreiden zich door de kerk. Jonge Jan slaat al snel het tweede been van St. Pieter naar beneden. De rest van het beeld stort van zijn sokkel en valt in gruis op de grote grafzerken. Hendrik en Philip hakken met zware bijlen het kostbare hoogaltaar om. Ondertussen komen er toeschouwers met nog meer bijlen, houwelen, touwen en ander gereedschap de kerk binnen. Het is een drukte en gejoel van jewelste. 'Nu is het de beurt van vrouw Geerte!' roept Jelis. Hendrik en Philip slepen een lange ladder naar de pilaar waar hoog op een sokkel het marmeren beeld van St. Geertruide staat. Snel klimt Hendrik met een touw in zijn hand naar boven. Hij knoopt het touw om het beeld vast en gooit het uiteinde van het touw naar beneden. 'Vangen!' Drie, vier handen grijpen het touw vast. 'Eén, twee en trek!' Met een

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

ferme ruk wordt het beeld naar beneden getrokken, precies op een kostbare zilveren kandelaar. De brandende waskaars op de kandelaar valt op een zijden kleed. 'Laat maar branden! joelt Peter, terwijl hij de prachtige misboeken op het vuur gooit om deze te verbranden. Maar in plaats daarvan wordt de vlam door de boeken gedoofd.

Een paar mannen wrikken met de balken van het kapotte altaar het Mariabeeld los. Luid krakend valt het beeld naar beneden en verplettert de monstrans met het heilige brood. Het prachtige kleed met gouden bladeren wordt door een paar jongens, die ondertussen ook in de kerk zijn gekomen, in duizenden stukken gescheurd. 'Leve de Geus! Weg met de afgoderij!' Het geschreeuw neemt steeds meer toe. Iedere beeld wordt van de muur gestoten en verpletterd. Met de brokstocken worden de doeken van de schilderijen kapotgescheurd.

Twintig minuten later is de kerk van binnen één grote ruïne. Niets wat Rooms is, wordt heel gelaten. De vrienden onderzoeken iedere ruimte in de kerk. Alle deuren worden zonder sleutel opengebroken. Veel is er in de kasten niet meer te vinden. Jelis gooit een kapot wierookvat op de grond. Een jongen bukt zich bliksemsnel en steekt het in zijn zak. Philip ziet het. Hij vliegt op de jongen af en grijpt hem bij zijn wambuis. 'Wat wil jij daar mannetje?' klinkt zijn donkere stem. 'Stelen? Wil jij stelen? Dat doen wij niet!' De inhoud van zijn zak wordt door Philip binnenstebuiten gekeerd. Rinkelend rolt het vat op de stenen. Philip grijpt de tegenspartelende jongen stevig vast, tilt hem op en brengt hem zonder pardon naar buiten. Daar staan tientallen mensen naar de chaos in de kerk te kijken. 'Kijk!' roept Philip, 'hier is een dief. Hij past niet bij eerlijke mensen. Als hij het nog eens doet, sla ik zijn benen stuk!' De jongen voelt weer vaste grond onder zijn veten en onder luid gejuich van de toeschouwers, zet hij het op een lopen.

Bevend zit Reinier in de kast. De slagen, de bespottingen en het gejuich doen zijn hart sneller kloppen. Aan één stuk door bidt hij: 'Ave Maria, ave Maria.' Duizenden angsten doorstaat hij. Aan het geluid hoort Reinier dat de beeldenstormers steeds dichterbij zijn komen. Zijn hart begint steeds heviger te bonzen. 'Hier nog mannen!' klinkt een zware stem buiten de deur. 'Er is toch niets meer te vinden', antwoordt Jelis' stem. 'We hebben heiligen genoeg gehad.' 'Niets ervan! Philip, geef jij mij die bijl even?' In de donkere kast duikt Reinier helemaal in een hoek weg. Hij voelt in gedachten al de slag van de bijl. De eerste slag dreunt op de deur. 't Lijkt wel door zijn hoofd heen te gaan. Met beide handen grijpt hij zijn hoofd vast. De tweede slag slaat tegen de kastdeur. Licht valt naar binnen. Nogmaals dringt de bijl diep in het hout. 'Jelis! Stop maar! De deur kan gewoon open.' Hendrik duwt Jelis opzij en trekt de kastdeur open. Sidderend van angst ligt Reinier op de grond. De mannen kijken in de kast. Ze trekken wat bezems en doeken opzij. 'Kijk nu eens!' brult Jelis. 'Nog een heilige!' Onder luid gejuich wordt Reinier tevoorschijn getrokken. 'Een levende heilige! Wie wil hem kopen?' Lachend en spottend verzamelen zich tientallen om Jelis met de 'levende heilige'. 'Hij moet een voetstuk hebben!' roepen enkele mannen. 'Zet hem op de sokkel van St. Peter, die is toch leeg!' De arme Reinier wordt door de dolle mannen naar de lege sokkel gesleept en daar neergezet. Hendrik ziet de bevende man staan onder spot en gejuich. Dit wordt hem teveel. Stomme beelden, best dat je daar mee spot, maar mensen? Nee! 'Stoppen mannen!' beveelt hij. 'Laat hem lopen!' Even later vliegt de Reinier de kerk uit.

Nog maar nauwelijks is Reinier verdwenen of er klinkt buiten geroep: 'Berg je mannen! De schout en zijn rakkers komen eraan!' Binnen horen de mannen de roep. 'Kom', roept Hendrik, 'laten we gaan! Vooruit lopend gaat hij de torendeur uit. Ie-

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

dereen volgt hem. Buiten op het kerkhof proberen de rakkers zich een weg te banen door de volksmenigte. Als die eindelijk in de kerk komen is er niemand meer te zien. Alleen een grote ravage. Geen beeld staat er meer overeind. Alles is vernield. In de verte klinkt het gezang: 'Leve de Geuzen!'

Bron

H. J. Lummel, *De bijhouwer van Utrecht*. Rotterdam, z.j. pag. 57-65.

Gespreksvragen

1. Wat zegt de HEERE over het vereren van beelden?
 - *Exodus 20 : 4, 5, 6. 'Gij zult u geen gesneden beeld, noch enige gelijkenis maken, van hetgeen dat boven in den hemel is, noch van hetgeen dat onder op de aarde is, noch van hetgeen dat in de wateren onder de aarde is. Gij zult u voor die niet buigen, noch hen dienen; want Ik, de HEERE uw God, ben een ijverig God, Die de misdaad der vaders bezoekt aan de kinderen, aan het derde en aan het vierde lid dergenen die Mij haten; en doe barmhartigheid aan duizenden dergenen die Mij liefhebben en Mijn geboden onderhouden.'*
2. Op veel plaatsen werden de beelden door de gewone burgers (het volk) verwijderd. Op andere plaatsen deed de overheid (de magistraat) dit. Wat is het verschil?
 - *De reformatie onder koning Josia. Zie 2 Koningen 23.*
 - *Gideon die op Gods bevel het altaar van Baäl verwijderd. Zie Richteren 6.*
 - *Paulus preekt in Athene. Handelingen 17 : 18. 'omdat hij hun Jezus en de opstanding verkondigde.'*
3. Welke beelden vereren ik en jij? Wat is nodig?
 - *1 Thessalonicenzen 1 : 9, 10. '... en hoe gij tot God bekeerd zijt van de afgoden, om den levenden en waarachtigen God te dienen, en Zijn Zoon uit de hemelen te verwachten, Denwelken Hij uit de doden verwerkt heeft, namelijk Jezus, Die ons verlost van den toekomenden toorn.'*
4. Wat leer je van het voorbeeld van Hendrik, als hij ziet hoe er met Reinier wordt omgegaan?

Vertelling 3 WILLEN VAN ORANJE (facultatief)

Op één van de hoge muren van het kasteel 'de Dillenburg' tuurt een jongen in de verte. Het is Willem. Hij is tien jaar oud. Zijn ellebogen rusten op de ruwe stenen van de opstaande rand; zijn kin rust in zijn handen. De gouden bal werpt haar stralen over het kleine riviertje de Dille in het diepe dal onderaan de berg. Willems blik gaat langs de hoge muur naar de daken van de kleine huisjes op de berghelling. Het kerkje steekt boven de huisjes uit. Erachter liggen de groene heuvels, de akkers, de dorpjes, alles hoort bij het grote kasteel, waar zijn vader, Graaf Willem van Nassau, de heer over is.

Moeder Juliana van Stolberg is met zijn broertjes en zusje binnen in het kasteel. Heel de dag heeft hij in de burchtschool doorgebracht. Leren, het moeilijke leren, dat vindt hij prettig. Hij kan goed leren, maar paardrijden, schermen, schieten, vechten met de kleine lans, dat doet hij ook graag!

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

Plotseling wordt zijn blik getrokken door een stofwolk in de verte. Ja, hij ziet het goed, 't moeten ruiters zijn. Weg zijn ze. Achter de bossen en het dorpje. Daar! Daar komen ze weer tevoorschijn. Willem ziet ze al duidelijker. Het is een kleine troep. Vier, vijf ruiters... Moeten ze hier zijn? Ze komen steeds dichterbij. Er komen vaak ruiters en ridders op het kasteel. Het is groot genoeg. Moeder is altijd heel vriendelijk voor de gasten. Ze zegt ook altijd: 'Gastvrijheid, gulhartigheid en vriendelijkheid, dat zijn schone deugden!' Willem blijft de groep ruiters volgen, die al dichterbij komen. Het gekletter van de hoeven onder de stenen toegangspoort van het stadje aan de voet van het slot klinkt tegen de muur op. Willem ziet dat de ruiters de gele kleur van de keizer dragen. De toegangspoort van het kasteel staat open voor ontvangst. Stapvoets rijden ze de binnenplaats op. Lenig springen de mannen van hun dampende paarden, terwijl de stalknechten al klaar staan om ze weg te brengen. Eén van de ruiters maakt de loden koker, die aan zijn zadelknop vastzit los. Achter een dienaar van vader Willem ziet Willem de gasten één van de gebouwen van het kasteel binnengaan. 'Wat brengt hen hier?' vraagt hij zich af...

Binnen overhandigt de keizerlijke boodschapper, beleefd buigend, de loden koker aan Graaf Willem. De graaf neemt de koker in ontvangst en loopt naar zijn schrijftafel. Daar leest hij vol aandacht de brief uit de koker. Ondertussen ontfermt moeder Juliana zich over de gasten. 'Heeft u een verre reis gemaakt?' vraagt ze. 'Wij komen regelrecht uit Frankrijk hoogheid. Van het slagveld bij st. Dizier.' 'Dan zult u erg vermoeid zijn. Blijf vannacht hier. Ik zal voor een goede maaltijd zorgen.' Ondertussen pakt de gravin een zilveren tafelbel en schelt. Een bediende komt tevoorschijn en krijgt de opdracht om voor de keizerlijke gasten te zorgen. Achter hem gaat het gezelschap naar de eetzaal. Juliana blijft bij haar man achter.

'Onze neef René van Chalon, prins van Oranje, is gesneuveld', zegt de graaf, terwijl hij zijn vrouw aankijkt. 'Afschuwelijk!' 'Hij heeft een zware schouderwond opgelopen en is aan de gevolgen daarvan overleden.' 'Arme Anna...', zucht de gravin. 'Nu blijft ze helemaal alleen over.' 'Daar gaat de brief van onze keizer ook over Juliana.' Juliana gaat op een houten krukje bij haar man zitten en kijkt hem aan. 'Omdat René geen kinderen heeft, heeft hij bepaald dat onze Willem de erfgenaam zal zijn', vertelt de graaf. 'Nu zal onze Willem voortaan prins zijn van het kleine rijk Oranje in Frankrijk. Verder had René heel veel bezittingen in de Nederlanden.' Even blijft het stil tussen de graaf en zijn vrouw.

Ondertussen is Willem om het hoekje van de deur de zaal binnengekomen en kijkt vragend zijn vader en moeder aan. 'Kom eens Willem, zegt de graaf. Willem gaat bij zijn vader en moeder zitten. Hij kijkt naar het lieve gezicht van zijn moeder en ziet haar gevouwen handen op schoot liggen. Die gevouwen handen, altijd maar weer. Voor hem, voor zijn broertjes en halfbroers. Voor zijn zusje en halfzus. 'Willem', begint vader, 'zojuist hebben wij een brief van de keizer gekregen. Je neef René is gesneuveld en jij bent zijn erfgenaam. Je erft het Prinsdom van Oranje en wordt Heer over grote gebieden in de Nederlanden, zoals Breda, Steenberg en nog meer. Maar Willem...' Even wordt vader stil en kijkt zijn zoon ernstig aan. 'Dit betekent wel dat je ons moet verlaten. De keizer wil dat je in Brussel aan zijn hof komt wonen.' 'Oh', geschrokken kijkt Willem zijn vader aan. Hij weet niet wat hij zeggen moet en staart naar de handen van zijn moeder. Gevouwen liggen ze op haar schoot. 'Willem, de keizer heeft bepaald dat je opgevoed moet worden aan zijn hof. Je moeder en ik maken ons daarover grote zorgen. Zoals je weet is de keizer Rooms-Katholiek en denkt over veel dingen anders dan wij. Zal je niet vergeten wat wij je hier hebben voorgehouden? En Willem, we hebben gehoord dat de zus van de keizer, Maria van Honga-

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

rije, heel veel in haar Nieuwe Testament leest. Bij haar ben je in goede handen.' 'Jongens', zegt moeder zachtjes. Willem ziet de zachte blik in haar ogen. 'Je bent veilig in Gods handen.' Diep in gedachten en onder de indruk loopt Willem even later met zijn ouders naar de grote eetzaal, waar het een drukte van belang is.

In de dagen die volgen wordt alles in orde gemaakt voor de reis die vader en Willem gaan maken. Er moet nog heel veel geregeld worden, voordat Willem daadwerkelijk de erfgenaam van de prins zal zijn. Tijdens de reis komt Willem zijn ogen en oren te kort. Eerst zijn ze naar Breda gegaan, waar ze in het prachtige paleis van Nassau intrek nemen. Ze logeren in Brussel opnieuw in een heel mooi paleis dat van René was. De graaf heeft veel besprekingen te voeren. Ondertussen heeft Willem de gelegenheid het paleis te leren kennen en de stad te bezichtigen. Na een lange reis komen vader en zoon terug. Willem zal de erfenis krijgen, als hij aan het hof wordt opgevoed.

Brussel, de hoofdstad van de Verenigde Nederlanden. Zeventien gewesten die gehoorzaam zijn aan één heer, Karel V. In het keizerlijke paleis regeert Maria van Hongarije als landvoogdes voor haar broer. Dicht bij het keizerlijk paleis staat een ander kasteel. De Draketoren steekt hoog in de lucht. Bij de trappen staan de schildwachten. De deuren zwaaien open. Een jongen, prachtig gekleed in zijde en fluweel, een baret met wapperende pluimen op zijn hoofd stapt naar buiten. De wachters staan stram in de houding. Vlug wipt de jongen de trappen af, waar de paarden wachten. De dieren trappelen vol ongeduld. Met een grote zwaai bestijgt Willem zijn schimmel. De heren volgen hem en de stoet rijdt tussen de Witte toren en de kapel van het paleis de straat op. Iedereen die de stoet ziet groet de jonge vorst eerbiedig. Menig Brusselaar kent de jonge page van de keizer. Ze kennen zijn vriendelijkheid! Ze houden van hem, net zoals de keizer van hem houdt.

De keizer lacht vriendelijk als Willem binnenkomt. Willem neemt met een sierlijk gebaar zijn baret van zijn hoofd en knikt op zijn ene knie voor de keizer neer. 'Kom dichterbij Prins.' De keizer spreekt Frans. De jonge prins geeft in dezelfde taal antwoord. De keizer heeft voor hem een knappe meester opgezocht: meester Jerôme. Van hem leert hij Frans, Spaans, Latijn, staatskunde.

Willem gaat achter de stoel van de keizer staan. Zo hoort dat. In de zaal zijn heel voorname heren; hoge edelen, gezanten van andere vorsten. Bediendes lopen af en aan. Muzikanten maken muziek in de hoek van de zaal. Opeens wenkt de keizer. Er moeten geheime zaken besproken worden. Een paar van de vertrouwde raadsheeren mogen blijven. Alle andere heren verlaten de zaal. De staatsgeheimen mag niemand horen. Page Willem loopt ook achter de stoel van de keizer weg. Weer wenkt de keizer. 'Blijf maar, mon Prince!' De raadsheeren kijken verbaasd. Mag zo'n jongen dan horen wat hier besproken gaat worden? De keizer glimlacht en zegt: 'Oranje is mijn vertrouweling.' Willems ogen schitteren van blijdschap. Heerlijk om zo vertrouwd te worden. Achter meester Jerôme loopt een bleke, stille jongen de zaal uit. Zijn ogen kijken niet vriendelijk en open. Het is Filips, de zoon van de keizer.

Door de straten rijdt de kleine stoet. Voorop de jonge, vrolijk edelman. Hij straalt. Hij is de keizers vertrouweling. De lange pluimen op zijn baret wapperen door de wind. 'Stop!' direct houdt Willem zijn paard in. Zijn dienaren volgen zijn voorbeeld. Op het plein voor hen ziet het zwart van de mensen. Midden op het plein stijgt een zwarte rookpluim op. Een afschuwelijke stank waaiert hen tegemoet. Vol afschuw kijkt de prins naar de brandplaats. Zachtjes fluistert hij: 'Waarom dan toch? Waarom wordt

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

hij verbrand? Alleen maar omdat hij uit de Bijbel leest? Ben je daarom een ketter?' Nog eenmaal werpt hij een blik op het plein en keert dan zijn paard. In gedachten verzonken rijdt de prins van Oranje naar zijn paleis.

Bron

P. de Zeeuw JGzn, *Willem de Zwijger*. Den Haag, 1963. W.G. van de Hulst, *De Prins en de moordenaar*. Den Haag, z.j.

Gespreksvragen

1. Waarom heeft moeder Juliana haar handen gevouwen als vader aan Willem vertelt dat hij naar Brussel moet?
2. Ken je voorbeelden uit de Bijbel van jongens die ook ergens anders werden opgevoed?
 - *Mozes, Daniel en zijn drie vrienden.*
 - *Hebreeën 11 : 24. 'Door het geloof heeft Mozes, nu groot geworden zijnde, geweigerd een zoon van Farao's dochter genaamd te worden.'*
3. Waarom rijdt de prins stil in gedachten naar huis? Wat zal hij gedacht hebben?

Leestekst

GETROUW TOT HET EINDE

Al bijna drie maanden lang branden de kampvuren van de belegeraars rondom de stad Valenciennes.

Voor de ingesloten burgers zijn het maanden van hopen, bidden en wachten geweest. Zal de langverwachte hulp nog komen?

Hoe vol goede moed waren de burgers van Valenciennes in het voorbije jaar! Dat was 1566, het jaar van het smeekschrift en van de hagenpreken. Het was het jaar van de hoop.

In datzelfde jaar had ook de beeldenstorm plaatsgevonden.

Ook in Valenciennes waren beelden vernield en kerken ontruimd. Om de ketters te straffen had de landvoogdes soldaten naar de stad gestuurd. Maar de poorten van Valenciennes waren dicht gebleven. Dat hadden de beide predikanten, De Brès en De la Grange, aangeraden. Géén Spaanse soldaten, géén inquisitie binnen de muren! Vrijheid van geweten moest er blijven, vrijheid om God te dienen naar Zijn Woord.

Zo was het beleg van de stad begonnen. Maar de hoop was gebleven, de hoop op redding en vrijheid.

Zal er nu spoedig hulp komen?

23 mei 1567.

De hulp is uitgebleven. De stad heeft zich overgegeven.

Nu woedt binnen de muren de vijand.

Mannen worden vermoord in de straten. Soldaten sleuren vrouwen en kinderen uit de huizen.

Maar waar zijn de ketterse predikanten? Waar houden zij zich schuil? Ze moeten opgespoord worden!

Vijf dagen lang wordt er al gezocht. Tevergeefs: De Brès en De la Grange blijven onvindbaar. Zouden ze de stad uit gevlucht zijn?

Toch niet, want op de avond van die vijfde dag...

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

Door de verlaten straten van de stad sluipen drie mannen, dicht langs de huizen. Als ze de stadswal bereikt hebben, klimmen ze voorzichtig tot boven op de muur. Ze halen touwen van onder hun mantels. Even later laten ze zich geruisloos zakken aan de andere kant van de muur. Zo vluchten de beide predikanten, samen met een vriend.

Nog is alle gevaar niet geweken. Nog lang niet!

Tegen de morgen bereiken de mannen het dorpje St.-Amand. Hun voeten doen pijn van het lopen en de honger kwelt hen. Ze zullen proberen eten te vinden in het dorpje.

In een herberg nemen ze plaats. De wantrouwende blik waarmee de herbergier hen gadeslaat, merken ze niet op. Vreemde gasten zijn dat!

Zouden het vluchtelingen zijn uit Valenciennes? De herbergier stuurt een boodschap naar de burgemeester.

Even later wordt de deur van de herberg opengesmeten. Soldaten dringen binnen. De vluchtelingen worden ingesloten. Er is geen verzet meer mogelijk. Dit is het einde van de vlucht...

Twee dagen na de gevangenneming worden de predikanten vastgebonden en als dieren op een kar gegooid. Zo worden ze Doornik binnengereden en opgesloten in een kerker van het kasteel.

Het is hetzelfde kasteel, waar nog geen zes jaar geleden een pakje op de binnenplaats terecht kwam.

In hun kerker krijgen De Brès en De la Grange bezoek van voorname dames en heren. Ze willen die aartsketters wel eens van dichtbij zien!

Ook priesters komen de beide predikanten opzoeken. Zelfs een bisschop komt praten. Zijn de gevangenen bereid hun ketterse geloof af te zweren en terug te keren tot de heilige moederkerk?

Al hun moeite is tevergeefs.

Na tien dagen worden de gevangenen overgebracht naar de gevangenis van Valenciennes. Daar worden ze opgesloten in de donkerste kerker die er is. Geen zonnestraaltje dringt erin door. Er is alleen maar een getralied venster, waardoor wat lucht naar binnen komt.

In deze gevangenis schrijft Guido de Brès met geboeide handen nog een paar brieven.

Zo schrijft hij aan zijn vrouw: 'Ik ben vrolijk en mijn hart is opgewekt. Mij ontbreekt niets in mijn droefenissen. Ik ben vervuld met de overvloedige rijkdom van mijn God.'

Dan komt het einde...

Het is de laatste zaterdag van de maand mei, 1567.

Om zes uur zullen de beide predikanten op de markt voor het raadhuis van Valenciennes worden opgehangen. Eerst mogen ze nog afscheid nemen van de andere gevangenen.

'Mijn broeders,' zegt Guido de Brès, 'ik ben heden ter dood veroordeeld om de leer van Christus. Hij zij hiervoor geprezen! Ik ben er zeer blij om. Ik had nooit gedacht dat God mij zulk een eer zou bewijzen. Zalig zijn zij, die in de Heere sterven.'

Een grote menigte heeft zich verzameld op het plein waar de galg staat opgericht. Dominee De la Grange beklimt als eerste de ladder. Hij wil nog iets zeggen, maar het rumoer van de soldaten maakt zijn stem onverstaanbaar. Dan legt de beul de strop om zijn hals.

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

Daarna wordt De Brès naar de galg gebracht. Aan de voet van de ladder knielt hij neer om te bidden. Maar de soldaten sleuren hem overeind en dwingen hem de ladder te beklimmen. Nog éénmaal kijkt hij in het rond en heft zijn hand op. 'Volhardt in de leer, welke ik u verkondigd heb. Ik verzeker u, dat ik slechts de zuivere waarheid Gods heb gepredikt.'

Zo spreekt Guido de Brès. De rechters dulden echter niet dat zijn stem nog langer wordt gehoord. Hij moet zwijgen!

De beul krijgt een teken. Hij stoot De Brès van de ladder. Het touw trekt strak...

Het aardse leven van de martelaren is afgesneden. Het hemelse leven is het loon, dat hun uit genade wordt gegeven.

Bron

Leerlingenboek *Er is Geschied*, deel 2.

Achtergrond- informatie **WILLEM VAN ORANJE**

1. De oorsprong van het geslacht Nassau

De oorsprong van het geslacht Nassau, waartoe Willem van Oranje behoorde, ligt in het gelijknamige stadje aan de rivier de Lahn, gelegen tussen de uitmonding van genoemd riviertje in de Rijn en de stad Limburg.

Op de plaats waar de Kaltbach in de Lahn stroomt, werd omstreeks 1120 door Rupert van Laurenburg een burcht gesticht. De Kaltbach heette in die tijd 'Nassova' en de nieuwe burcht kreeg dezelfde naam.

In de dertiende eeuw noemde Ruperts nakomeling Hendrik 1 zich als eerste 'graaf van Nassau'. Hij was het die de Dillenburg bouwde. Daarna werd het stamslot in Nassau niet meer bewoond door de belangrijkste erfgenamen van het geslacht Nassau. Na 1530 raakte het in verval. Er staat nu nog een ruïne, waarvan de donjon en het hoofdgebouw gerestaureerd zijn.

De eerste contacten tussen de Nassaus en de Nederlanden werden gelegd toen Hendrik I trouwde met Mechteld van Gelre. Later bekleedde hun zoon Gerhard een kerkelijk ambt in Maastricht en was hun zoon Jan van 1267 tot 1288 elect (gekozen, maar niet gewijd tot bisschop) van Utrecht. Hij stimuleerde daar de bouw van de Dom, totdat hij wegens zijn verkwistende manier van leven aan de kant werd geschoven. Hij heeft het nooit tot bisschop gebracht. Op het Domplein te Utrecht is nog zijn standbeeld te zien.

Twee andere zoons van Hendrik, Walram II en Otto I, verdeelden hun vaders nalatenschap in de beste verstandhouding. Ze deelden het graafschap in tweeën, waarbij de Lahn de scheidslijn vormde. Otto kreeg het noordelijke deel, waarin de Dillenburg en de grafelijke residentie Siegen waren gelegen. Deze Otto is de stamvader van de Nederlandse Nassaus; Walram die van de Luxemburgse.

Vermeldenswaard is nog dat Walrams zoon Adolf van Nassau het in 1292 tot rooms-koning van het Duitse rijk bracht. Daarmee was hij in feite de aangewezen opvolger van de regerende keizer. Keizer is Adolf echter nooit geworden: in 1298 sneuvelde hij. Wie de dom van Spiers bezoekt, ziet in het portaal ervan Adolfs graftombe. Daarop is hij afgebeeld in geknielde houding.

2. De Nederlandse bezittingen

Omstreeks 1400 trouwde Otto's nakomeling Engelbert I met de Nederlandse Johanna van Polanen. Het was voor Engelbert een voordelige verbintenis, want Johanna was

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

de erfgename van de heer van de Lek en van Breda. Behalve veel landerijen en het kasteel van Breda, nam ze ook een aanzienlijk kapitaal mee het huwelijk in. Engelbert breidde in de loop van de jaren zijn Nederlandse bezittingen uit en stichtte in 1426 de universiteit van Leuven. Uiteindelijk werd hij één van de machtigste grootgrondbezitters in de Nederlanden en raadsheer van de hertog van Brabant.

Zijn zoon Jan IV ontwierp de zogenaamde 'Erbeinigung': een regeling waarin bepaald werd dat zijn oudste zoon de Nederlandse bezittingen zou erven en zijn tweede zoon de Duitse. Bij kinderloos overlijden van één van de twee zouden zijn bezittingen terugvallen aan de overgebleven Nassau of diens zonen.

In 1504 stierf de Nederlands-Nassause Engelbert II. Kinderen had hij niet, waardoor zijn nalatenschap naar zijn oudste Duitse neef en oomzegger Hendrik III ging.

Deze Hendrik was één van de gouverneurs van de jonge Karel V. Maximiliaan van Oostenrijk sloeg hem tot ridder in de Orde van het Gulden Vlies en Karel, inmiddels meerderjarig geworden, benoemde hem tot stadhouder van Holland, Zeeland en Franche-Comté. Toen Karel V in 1522 naar Spanje vertrok, bevond Hendrik III zich in zijn gezelschap. Kort tevoren was zijn tweede vrouw, Claudia van Châlons, overleden. Hun enige kind, René, was nog maar drie jaar.

Deze René erfde op elfjarige leeftijd van zijn oom Philibert van Châlons het prinsdom Orange met de daarbij behorende titel en het recht de naam 'Châlons' te dragen. Daardoor was René als prins hoger in rang dan zijn vader Hendrik, die graaf was. Toen vader Hendrik in 1538 stierf, erfde René ook diens (Nederlandse) bezittingen. Hij was nu de rijkste en aanzienlijkste edelman van de Nederlanden. Karel V sloeg ook hem tot ridder in de Orde van het Gulden Vlies en maakte hem stadhouder van Holland, Zeeland, Franche-Comté, Gelre en Utrecht.

René trouwde met Anna van Lotharingen. Hun enige kind, een dochtertje, stierf drie weken na de geboorte. Zo was René van Châlons omstreeks 1540 in het bezit van de Nederlands-Nassause bezittingen en het prinsdom Orange. Hij had echter geen erfgenaam.

3. Willem de Rijke en Juliana van Stolberg

De hierboven genoemde Hendrik III had nog een jongere broer, Willem (1487-1559). Deze volgde in 1516 zijn vader Jan V op als graaf, niet alleen van Nassau, maar ook van Diez, Katzenelnbogen en Vianden. (Vandaar dat wanneer onze koning Willem Alexander zijn naam vermeldt, de titel 'Prins van Oranje-Nassau' gevolgd wordt door 'enz. enz.'. Dat 'enz.' staat voor: graaf van Katzenelnbogen, Vianden, Diez, baron van Breda, Diest en Beilstein, heer van St. Vith, gevolgd door nog bijna vijftig andere titels).

Willem, de Rijke, zoals hij wel genoemd werd, was in de Nederlanden ook geen onbekende. Hij was 23 jaar getrouwd geweest met Walburga, de dochter van de graaf van Egmond. Uit dit huwelijk had hij één dochter overgehouden. Zijn tweede vrouw, Juliana van Stolberg-Wernigerode (1506-1580) uit de Harz, weduwe van Filips van Hanau-Münzenberg, schonk hem twaalf kinderen: zeven dochters en vijf zonen. Uit haar eerste huwelijk nam zij vier kinderen mee.

Huwelijken in de hogere kringen werden zelden uit liefde gesloten, maar uit alles blijkt dat Willem en Juliana een liefdevolle echtverbintenis hadden.

Hun eerste kind werd geboren op 24 april 1533, *des morgens tussen twee en drie uur, doch dicht bij drie dan hij twee uur*, zoals de secretaris van de graaf noteerde. Het jongetje kreeg de naam Wilhelm. Op 4 mei werd hij gedoopt, naar rooms-katholieke wijze. Weliswaar sympathiseerden Willem en Juliana sterk met de Hervorming, maar officieel beleden ze nog de leer van Rome.

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

4. Het leven op de Dillenburg

De Dillenburg, waar de jonge Willem opgroeide, was een burcht die sinds jaar en dag werd vergroot en verbeterd. Zo was er een brandweer en een eigen watervoorziening. Binnen de muren lagen sier-, moes- en kruidentuinen. Er was een waterpartij met fonteinen, een beeldengroep en er was zelfs een doolhof. Een gedeelte van het personeel was inwonend, een ander deel keerde 's avonds terug naar het stadje Dillenburg. De tientallen vertrekken werden verwarmd door grote tegelkachels en de stenen muren waren behangen met wandtapijten.

Al tijdens zijn eerste huwelijk had Willem de Rijke een hofschool opgericht. Later werd deze school zo vermaard, dat ook familieleden en vrienden er hun kinderen naar toe stuurden. Jongens en meisjes leerden er rekenen, schrijven, lezen en paardrijden. De jongens kregen verder onderricht in Latijn, Frans, Italiaans, geschiedenis en natuurkunde. Meisjes waren daarvan niet uitgesloten, maar Juliana zag liever dat zij leerden spinnen, weven en borduren in het huisatelier, waar de kleding van de burchtbewoners werd vervaardigd.

Juliana gaf persoonlijk het godsdienstonderwijs aan de kinderen en bracht de meisjes de beginselen van de ziekenverpleging bij, met de daarbij behorende bereiding van geneesmiddelen uit planten en kruiden. De jongens leerden jagen en omgaan met wapens.

5. De erfenis

In 1544 trok René van Châlons met Karel V mee ten strijde tegen de Fransen, als bevelhebber van een legereenheid uit de Nederlanden. Bij Saint Dizier, veertig kilometer ten zuiden van Verdun, ontmoetten de legers elkaar.

Het schijnt, dat René aan de vooravond van de slag overmand is geworden door bange voorgevoelens. In overleg met de keizer stelde hij een testament op, waarin hij al zijn bezittingen en titels in de Lage Landen naliet aan zijn neef Willem van Nassau. Natuurlijk was deze regeling een logische in het licht van de 'Erbeinigung'. Minder logisch was dat ook het prinsdom Orange met bijbehorende titel en andere in Frankrijk gelegen bezittingen aan Willem vermaakt werden. Tenslotte ging René hierdoor voorbij aan zijn vrouw Anna van Lotharingen. Karel V, die hem adviseerde, zal hierin wel de hand hebben gehad.

Op 17 juli 1544 vond de slag bij St. Dizier plaats. René werd zwaar gewond. Een dag later bezweek hij aan zijn verwondingen. Aangenomen wordt, dat de keizer aan zijn sterfbed zat.

Toen het nieuws over René's dood en de voor Willem bestemde erfenis enkele weken later bekend werd op de Dillenburg, besloten Willem de Rijke en zijn vrouw het laatste nog geheim te houden voor hun zoon.

Willem de Rijke vertrok naar Brussel, omdat hij begreep dat voor de aanvaarding van de erfenis de keizerlijke goedkeuring vereist was. En uiteraard zou de keizer daaraan voorwaarden willen verbinden.

Er zijn aanwijzingen dat Willem de Rijke nog geprobeerd heeft om zelf in het bezit van de erfenis te komen. Deze poging stuitte echter onherroepelijk op verzet van Karel V. Het was ondenkbaar dat een lutheraan, of althans iemand die met Luthers opvattingen sympathiseerde, een vooraanstaande positie in de Nederlanden zou gaan innemen. De keizer liet Willem de Rijke weten, dat het in het belang van het huis van Nassau was, dat de graaf de keizerlijke voorwaarden zou accepteren. Deze hielden in dat de jonge Willem onmiddellijk onttrokken moest worden aan de Dillenburgse

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

(lees: lutherse) invloed en dat hij in de Nederlanden zijn opvoeding zou ontvangen. Zodoende zou hij zich kunnen ontwikkelen tot een even trouw Habsburgs vazal en zoon der kerk als zijn neef en oom waren geweest. Willem begreep zijn dynastieke belang en was geneigd dit voorrang te geven boven overwegingen van andere, bijvoorbeeld godsdienstige aard.

In het voorjaar van 1545 bracht Willem de Rijke zijn zoon naar de Nederlanden. In Willems gezelschap bevonden zich twee vrienden, die met hem de hofschool van de Dillenburg hadden bezocht en met hem waren opgegroeid.

Waar de jonge Willem zijn eerste jaren in de Nederlanden heeft doorgebracht, is niet zeker. Het meest aannemelijk is dat Willem zijn intrek nam in het paleis te Breda, de tegenwoordige Koninklijke Militaire Academie. Daarnaast zal hij ook vaak verbleven hebben aan het hof van landvoogdes Maria van Hongarije, te Brussel. Zij was voor een groot deel verantwoordelijk voor zijn opvoeding.

Daarnaast werd er een Commissie van Voogdij ingesteld, bestaande uit drie leden van uiteraard onverdacht rooms-katholieke signatuur.

Willem schijnt zich snel te hebben aangepast aan zijn nieuwe omgeving. Het Frans, waarvan de hofkringen zich bedienden, leverde hem al spoedig geen moeilijkheden meer op evenmin als de manieren die van een edelman van zijn positie verwacht werden. Landvoogdes Maria nam hem al in 1545 mee op een reis door de noordelijke Nederlanden. Willems intelligentie, zijn openheid en goede humeur maakten dat zij op de jonge prins gesteld raakte. Ze stelde zich steeds persoonlijk op de hoogte van zijn ontwikkeling en studie.

In 1548 vergezelde Willem de landvoogdes naar de rijksdag van Augsburg. Tijdens deze bijeenkomst werd de al eerder ter sprake gekomen 'Bourgondische kreits' opgericht, waarbij de Nederlanden officieel een zelfstandig deel werden van het Duitse Rijk. Als gevolg daarvan trad het daaropvolgende jaar de 'Pragmatieke Sanctie' in werking: in de zeventien gewesten werd de opvolging uniform geregeld, zodat zij nooit meer gescheiden konden worden tengevolge van een erfeniskwestie. Eveneens in 1548 werden Willems jeugdvrienden teruggestuurd naar Duitsland. De prins van Oranje moest zich naar Brussel begeven. De keizer en de landvoogdes wensten hem in hun directe omgeving te hebben om hem als het ware te doordrenken van loyaliteit aan het Habsburgse huis.

Steeds vaker klonk het tijdens besprekingen met adviseurs, gezanten en legerleiders: *Prince, demeurez* ('Blijft u maar, prins'). Willem werd een vertrouweling van de keizer.

6. Willems huwelijk

In 1551 werd prins Willem meerderjarig. Hij kreeg van de keizer toestemming het beheer over zijn bezittingen op zich te nemen en vestigde zich weer in Breda.

Op keizer Karels verzoek vroeg hij aan 's keizers veldheer en vriend, graaf Maximiliaan van Buren, de hand van zijn enige dochter en erfgename Anna. Het zou een gelukkig huwelijk worden, dat echter maar enkele jaren duurde (tot 1558).

Nauwelijks was de prins onder het directe toezicht van de keizer en de landvoogdes vandaan, of hij haalde de banden met zijn ouderlijk huis nauwer aan. In 1553 namen zijn zusjes Juliana en Magdalena hun intrek in het kasteel van Breda, later gevolgd door Lodewijk. In feite nam Willem hun opvoeding voor zijn rekening. Voor vader Willem de Rijke betekende dit een behoorlijke lastenverlichting.

In 1554 schonk Anna het leven aan een zoon. Willem verzocht de latere Filips II peet te zijn van het jongetje en het zijn naam te schenken. Filips stemde toe en de baby

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

kreeg de naam Filips Willem. Bij deze gelegenheid sloeg Filips de prins van Oranje tot ridder in de Orde van het Gulden Vlies.

Uit dit alles blijkt, dat de verhouding tussen de latere rivalen nog weinig te wensen overliet, alhoewel bedacht moet worden, dat zulke plichtplegingen over het algemeen een politiek karakter droegen.

FILIPS II

1. Karel V treedt af

Karel V was oud en moe.

De talrijke oorlogen, die hij tegen Frankrijk, tegen de Turken en tegen de Duitse protestantse vorsten die zich in het Schmalkaldisch Verbond hadden aaneengesloten, moest voeren, hadden hun tol geëist.

Zijn gezondheid was verwoest door de zware reizen dwars door Europa, in weer en wind, over slechte wegen, over met sneeuw bedekte Alpenpassen en gloeiendhete vlakten. Zo werd hij onophoudelijk geplaagd door de jicht. Tijdens het rijden moest hij hevige pijnen verduren en droeg hij zijn pijnlijke been in een draaghand die aan het zadel bevestigd was. Steeds vaker liet hij zich vervoeren in een draagstoel.

De Franse gezant schreef in de zomer van 1551: *Hij kroop door de kamer, steunend op een stok die zich onder zijn last boog, met sneeuw wit haar, doodsbleek en met baardloze lippen.*

Al in 1543 had Karel zijn zoon Filips benoemd tot regent van Spanje en in 1548 had hij hem naar de Nederlanden laten komen om hem voor te bereiden op zijn bestuurs-taak aldaar. Daarnaast hoopte Karel ook dat de Duitse keizerskroon Filips zou toeval-len. Dat leverde hem in 1550 een flinke ruzie op met zijn broer, rooms-koning Ferdin-and. Het was een zinloze woordenwisseling, want van tevoren stond vast dat de Duitse keurvorsten nooit een Spanjaard zouden dulden op de keizerskroon.

In 1551 werd Karel opnieuw gedwongen op verschillende fronten slag te leveren. De Duitse protestantse vorsten, die hij in 1546/47 verslagen had, kwamen opnieuw in opstand. De legers van de Franse koning Hendrik II vielen Italië binnen en de Turkse vloot viel de Spaanse bases in Noord-Afrika aan. In 1552 had Karel maar liefst 150.000 man onder de wapenen. Toch slaagde hij er niet in zijn vijanden te verslaan.

In 1553 reisde Karel naar de Nederlanden en liet het aan zijn broer Ferdinand over om een regeling te treffen met de Duitse protestanten. Die regeling kwam er, op de rijksdag te Augsburg in 1555, in de vorm van een godsdienstvrede.

Afgesproken werd, dat iedere vorst het recht ontving de godsdienst van zijn keuze aan zijn onderdanen op te leggen. 'Cuius regio, eius religio': wiens gebied, diens godsdienst. Wie zich niet kon schikken in de keuze van zijn heer, moest maar uit-wijken naar een ander gebied. Voor Karel was deze godsdienstvrede een bittere pil. Zijn godsdienstpolitiek had gefaald.

In 1554 gaf hij opdracht om hij de abdij van San Jeronimo de Yuste in Midden-Spanje te beginnen met de bouw van een villa, waar hij zich zou kunnen terugtrekken om zijn laatste jaren op aarde mediterend door te brengen.

In datzelfde jaar schonk hij Filips de koninkrijken Napels en Sicilië.

Verder regelde hij het huwelijk tussen Filips en diens achternicht Mary Tudor van En-geland (Mary's vader Hendrik VIII was getrouwd geweest met Karels zus Catharina van Aragon), een huwelijk dat door Filips met de grootste tegenzin werd aangegaan.

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

Als gehoorzame zoon heb ik niet het recht iets anders te willen, schreef hij zijn vader. De bruidsschat van 60.000 pond vergoedde echter veel.

In oktober 1555 liet Karel zich door Filips opvolgen als heer van de Nederlanden en in januari 1556 als koning van Spanje.

Ferdinand behield de Oostenrijkse bezittingen van het huis Habsburg en werd keizer van Duitsland. Vanaf die tijd spreken we van Oostenrijkse en van Spaanse Habsburgers. De Oostenrijkse tak heeft tot 1918 over het (voormalige keizerrijk) Oostenrijk geregeerd.

In oktober 1555 had zich een grote menigte verzameld in de straten van Brussel en in dezelfde zaal, waar Karel als vijftienjarige geknield had om zijn ambt te aanvaarden, waren de ridders van het Gulden Vlies, de Vlaamse edelen, hovelingen en dienaren, Filips II en Karels zusters Maria van Hongarije en Eleonora verzameld. Zijn broer Ferdinand was niet gekomen.

Karel V leunde op zijn jonge vriend Willem van Oranje, toen hij zich tot de vergadering richtte. Sinds de dood van zijn geliefde vrouw Isabella in 1539, ging hij in het zwart gekleed. Van de sombere, geëmotioneerde stemming waarin hij in zijn latere jaren verkeerde, had hij blijk gegeven door soms urenlang te bidden in een vertrek dat geheel met zwart behangen was. En toen zijn moeder Johanna (de Waanzinnige) in mei 1555 gestorven was in haar gevangenis, had Karel verteld dat hij tijdens het uur van haar dood duidelijk haar stem had gehoord. Ook nu was de keizer zeer emotioneel: *Ik heb zeer veel gereisd. Negen keer naar de Duitse landen, zes keer naar Spanje, zeven keer naar Italië, tien keer naar de Lage Landen, vier keer naar Frankrijk, in vreedstijd en in oorlog, twee keer naar Engeland en twee keer naar Afrika; bij elkaar veertig reizen. (...)*

Ik geef mijn tranen de vrije loop en niet omdat ik mijn heerschappij uit handen geef. Het is omdat ik mijn geboorteland verlaten moet en afscheid moet nemen van mijn onderdanen hier.

Bij deze woorden ging er een zucht door de rijen van de toehoorders, die volgens ooggetuigen klonk als het geluid van de wind die door een konvooi zeilschepen vaart.

Karels laatste reis, waar hij met verlangen naar uitkeek, moest echter worden uitgesteld, want er was niet genoeg geld om de dienaren te betalen en het huishouden op te heffen.

Dus bleef Karel nog tot augustus 1556 in Brussel en bepaalde, tot wanhoop van zijn opvolger Filips II, openlijk welk beleid deze moest voeren.

Eindelijk kon hij echter sloop gaan en toen hij in Spanje aankwam, werd hij over de vaak moeilijk begaanbare wegen naar zijn verblijf in Yuste gedragen. Nadat hij de laatste bergpas gepasseerd was, liet hij zijn draagkoets stilhouden, keek achterom en sprak: *Ik zal in mijn leven over geen andere pas meer gaan dan die naar de dood, en het is juist wel goed dat een plaats als Yuste zo moeilijk te bereiken is.*

Toch was het leven dat Karel koos niet streng ascetisch. De villa mocht dan eenvoudig van opzet zijn, maar met het oog op zijn gezondheidstoestand was er wel het nodige comfort.

Kostbare Vlaamse gobelins hingen aan de muren en tapijten dekten de vloeren. Om de jicht te bestrijden bevonden zich in zijn garderobe zestien gewatteerde zijden nachthemden. Muilezels brachten verse oesters en krabben, in bladeren verpakt. Vanaf de Atlantische Oceaan en vanuit de Nederlanden werden leverpasteien, patrijzen en gerookte zalm aangevoerd.

Karel was een groot eter en ondanks de waarschuwingen van zijn artsen spoelde hij zijn voedsel weg met veel hier, dat gekoeld was met ijs, afkomstig van de Sierra Nevada.

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

Hij had zijn uurwerken en sterrenkundige instrumenten meegenomen en ook zijn lievelingsboeken: Augustinus, Julius Caesar en Machiavelli.

Zijn, uitsluitend mannelijke hofhouding bestond uit vijftig personen, waaronder zijn lijfarts, zijn secretaris Willem van Male die hem voorlas tijdens de maaltijden, zijn hofnar Perico en zijn klokkenmaker Juanello.

Na zijn ochtendgebed en zijn ontbijt prutste Karel met veel plezier aan zijn meer dan honderd klokken. Het lukte hem echter nooit twee klokken volkomen gelijk te laten lopen.

Tussendoor had hij nog voldoende tijd om Filips II te bedelven onder schriftelijke raadgevingen en bevelen. Toen Filips besloot de kostbare oorlog met de Fransen te beëindigen, werd dat besluit door zijn vader vernietigd. Karel had het bij het rechte eind: in de daaropvolgende jaren brachten de Spanjaarden de Fransen twee verpletterende nederlagen toe, bij Saint Quentin in 1557 en bij Grevelingen in 1558.

Op de laatste dag van augustus 1558 woonde Karel de jaarlijkse requiemdienst (dodenmis) bij voor zijn overleden echtgenote Isabella.

Daarna liet hij zich het door Titiaan geschilderde *Gloria* brengen, waarop Karel staat afgebeeld, met vrouw en kinderen knielend op de wolken, voor de troon van de Heilige Drie-eenheid. Plotseling begon hij te rillen en zei tegen zijn lijfarts: *Malo me sient* (ik voel mij niet goed).

Van dit ziekbed zou hij niet meer opstaan. In september stierf hij, het kruisbeeld van zijn vrouw en zijn gesel in de hand en zijn ogen gevestigd op de *Gloria*. Zijn laatste woorden waren een verzuchting: *Ay, Jesús!*

2. De 'Zwarte Legende'

De overlevering heeft zich ten opzichte van Karel V heel wat vriendelijker betoond dan ten opzichte van zijn zoon Filips II. Een milde keizerlijke schutsheer staat in die opvatting in schrille tegenstelling tot een fanatieke dwingeland.

Dit is bezijden de waarheid. Over de machtspolitiek van Karel V is hierboven al het nodige gezegd en uit het onderstaande zal blijken, dat het beeld van Filips bijstelling behoeft.

Het kader waarin de verwezenlijking van beider idealen zich afspeelde, was overigens in de loop van de zestiende eeuw behoorlijk veranderd.

Karels politiek, met als zwaartepunt het Duitse Rijk, was nog tamelijk middeleeuws en dus universeel gebleven in haar idealen. Filips' politiek was realistischer, nationalistischer en meer op centralisatie gericht. Daarbij kwam, dat omstreeks het midden van de zestiende eeuw de godsdienstige en maatschappelijke spanningen zo groot waren geworden, dat die hun stempel drukten op alle gebeurtenissen.

Door zijn Spaanse onderdanen werd Filips in ieder geval vereerd, ondanks het feit dat de koning zich in de loop van zijn regeringsperiode steeds minder buiten zijn paleis, het indrukwekkende Escuriaal, liet zien. Dit laatste bevorderde juist het ontstaan van een mythe rondom een soeverein heerser, die toch al voor zijn onderdanen bovenmenselijke proporties had aangenomen. De onvrede over de zware belastingdruk en de bevoorrechtiging van Castilië ten opzichte van de overige delen van Spanje begon zich pas tijdens Filips' laatste regeringsjaren baan te breken.

In het buitenland vertegenwoordigde de Spaanse koning echter een land dat in een onafgebroken strijd was gewikkeld met vele andere en dat de verdediging van het rooms-katholicisme tegenover het protestantisme op zich had genomen. Natuurlijk leverde dit Filips veel kritiek op. Daarbij voegde zich nog bewuste of onbewuste verdraaiing van feiten. Zo ontstond de zogenaamde 'zwarte legende' van een schi-

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

zofrene, sombere koning, opgesloten in zijn sombere paleis en bezeten van machtswellust.

De eerlijkheid gebiedt te zeggen, dat er vooral twee geschriften verantwoordelijk zijn geweest voor het ontstaan van deze opvattingen. Dat was in de eerste plaats de *Apologie* van Willem van Oranje, opgesteld door zijn hofprediker Hubert Languet, in 1580 aangeboden aan de Staten-Generaal en later vertaald in het Frans, Duits en Latijn. Naast een verdediging van Oranjes eigen houding en beleid bevat de *Apologie* een harde aanklacht tegen Filips.

Antonio Pérez, minister van Filips II, pleegde verraad en kwam na een reeks avonturen in Frankrijk terecht, waar hij in 1592 onder een schuilnaam zijn *Relaciones* (Berichten) publiceerde.

Zowel de *Apologie* als de *Relaciones* bevatten een hoeveelheid tegen Filips II gericht materiaal. Daarbij baseerden de schrijvers zich klaarblijkelijk op de in omloop zijnde schotschriften en pamfletten uit die tijd, Filippica's genoemd. In ieder geval is er sprake van wreedheid en fanatisme, van afschuwelijke vervolging van de morisko's (Moren) in Zuid-Spanje, van uitroeiing van miljoenen Indianen (daarbij werd gebruik gemaakt van de beroemde, maar niet erg betrouwbare beschrijving van bisschop Las Casas, zie handleiding deel I, hoofdstuk 11). In de *Apologie* wordt gesuggereerd dat Filips zijn geestelijk gestoorde zoon Don Carlos in de gevangenis heeft laten vermoorden, omdat deze een verhouding had met Filips' derde vrouw Elisabeth van Valois. Pérez weet op zijn beurt te vertellen dat Filips daarna Elisabeth heeft laten vergiften. Kortom, beschuldigingen die iedere grond missen, zoals wij inmiddels weten. Dat is het gevolg van onderzoek, gebaseerd op documenten. Dit onderzoek heeft geleid tot een zekere rehabilitatie, die overigens los staat van eventuele sympathie voor Filips en zijn streven.

3. Filips II als koning en mens

Filips II werd in 1527 in Valladolid geboren als zoon van Karel V en Isabella van Portugal. Hij kreeg een humanistische opvoeding en volgde colleges aan de universiteit van Alcalá.

Zijn politieke scholing ontving Filips van zijn vader, voor wie hij zijn leven lang een grote verering bleef koesteren.

Toen Filips in 1543, nog maar zestien jaar oud, moest optreden als regent van Spanje, stelde zijn vader instructies op, geschreven vanuit diepgaande bestuurservaring en grote mensenkennis. Meer instructies volgden in 1548.

Er zijn nogal eens aanmerkingen gemaakt op het feit dat Filips een 'te Spaanse' opvoeding heeft gekregen. De reden daarvan is te vinden in de zogenaamde 'Comunero-opstand' in Castilië in het jaar 1520. Karel had kans gezien die opstand te onderdrukken, maar hij had zijn les geleerd en was bereid geweest enkele eisen van de opstandelingen in te willigen. Ze hadden hem verzocht naar Spanje te komen, Castiliaans te leren spreken en Castiliaanse raadsheren in dienst te nemen, met een Portugese prinses te trouwen en de uit deze verbintenis geboren kinderen op te laten groeien in Spanje. Wat betreft de opvoeding van Filips had Karel dus geen andere keus.

Om Filips voor te bereiden op zijn toekomstige taak als Duits keizer, een zaak die zoals we weten Karel op dat moment na aan het hart lag, werd er een reis georganiseerd door Noord-Italië (behorend tot het Duitse keizerrijk), het zuiden van Duitsland en de Nederlanden.

Tijdens deze reis kregen zijn toekomstige onderdanen, ook de Nederlanders, een gunstige indruk van Filips. Hij gedroeg zich minzaam en was met name in de Lage

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

Landen erg te spreken over de strak aangelegde siertuinen en over de karakteristieke bouwstijl, waarvan hij het gebruik van rode baksteen en donkere leisteen voor de daken later in Spanje zou invoeren. Ook was hij erg onder de indruk van de Vlaamse schilderkunst en muziek. Hij had van zijn vader gevoel voor schoonheid geërfd en omringde zich met schilderijen van Vlaamse meesters en met de beste zangers en instrumentalisten uit de Lage Landen.

Al op zijn dertiende jaar was Filips begonnen boeken te kopen, waaronder *De Joodse Oorlog* van Flavius Josephus en een Bijbel in vijf delen. Zijn boekenbezit groeide in de jaren daarna snel uit tot een voor die tijd geweldig grote bibliotheek (14.000 titels!), die vele belangrijke theologische titels omvatte, naast klassieke en wetenschappelijke werken. Deze bibliotheek vormde de grondslag voor Filips' latere, welhaast encyclopedische kennis.

Filips II is vier keer getrouwd geweest, steeds uit politieke overwegingen. Dat was overigens de normale gang van zaken in die tijd. Vermelding verdient hier zijn tweede huwelijk, met Mary Tudor, de koningin van Engeland, dochter van Hendrik VIII en halfzuster van Elizabeth I. Mary was bijna veertig jaar oud toen het huwelijk voltrokken werd, terwijl Filips nog maar vijfentwintig was. Zijn vader had hem echter dit huwelijk aangeraden, omdat hij hoopte met de hulp van Engeland aartsvijand Frankrijk militair en politiek in te sluiten. Misschien zou er ooit zelfs een Habsburger op de Engelse troon komen. Het huwelijk bleef echter kinderloos. Na de dood van zijn vierde vrouw, zijn nicht Anna van Oostenrijk, bleef Filips twintig jaar lang weduwnaar, tot aan zijn dood.

Filips had blond haar en een blanke gelaatskleur. Hij was klein van stuk, maar slank en recht van lijf en leden. Hoewel zijn gezondheid nogal eens te wensen overliet, was hij volgens tijdgenoten een knappe verschijning. Zowel door zijn karakter als door zijn opvoeding was hij ernstig van aard en hield hij er een sobere levenswijze op na. Hij was daarnaast verlegen en stijf en kon zijn gevoelens tot het uiterste bedwingen, als hij meende dat zijn positie dat van hem eiste.

Toch zijn er genoeg voorbeelden bekend, waaruit blijkt dat Filips zich ook eenvoudig en vriendelijk kon opstellen. Toen hij in 1585-1586 Aragon bezocht, klom hij bij het naderen van iedere stad uit zijn rijtuig, steeg op een paard en reed alleen, aan het hoofd van de stoet door de stad, minzaam groetend en steeds zijn hoed afnemend. Daarbij bezat hij een strikt rechtvaardigheidsgevoel. Er zijn meerdere voorbeelden bekend van gevallen waarbij hij ingreep ten gunste van beschuldigten, die zich hij hun berechting tekort gedaan voelden.

Wanneer hij echter vond dat het staatsbelang het eiste, kon hij onverbiddelijk streng zijn. Daarbij schroomde hij dan niet onrechtvaardigheden te begaan. Zo liet hij de graaf de Montigny, een broer van Horne, die in 1565 door de Nederlandse adel was afgevaardigd naar Spanje, gevangen zetten en in 1570 in het geheim wurgen, zonder dat hij zelfs had mogen biechten. Filips liet daarna het bericht verspreiden, dat de graaf een natuurlijke dood was gestorven.

Ook tegenover de in zijn ogen ontrouwe stadhouder Willem van Oranje en de afvallige onderdanen in de Nederlanden heeft Filips zich hard opgesteld. Hij zag hen als opstandelingen, die streng dienden te worden gestraft.

Overigens moet bedacht worden dat Filips zich met zijn optreden niet buiten zestiende-eeuwse kaders begaf. De opvatting dat men zich jegens opstandelingen niet aan zijn woord gebonden hoefde te achten, was nog gemeengoed.

Filips II had een diepgaand besef van zijn plichten tegenover de staat. Onvermoeibaar zwoegde hij een groot deel van de dag in zijn werkkamer, las verslagen, ontving advi-

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

seurs en ministers en bestudeerde correspondentie die hem vanuit alle windstreken bereikte. Alles ging door zijn handen. Hij verbeterde plaats- en persoonsnamen in de stukken, voegde talloze kanttekeningen toe en gaf aanwijzingen. Bij ieder onderdeel wilde de koning nadere informatie, met als gevolg dat alle beslissingen eindeloos vertraagd werden. Aan het ontbreken van voldoende slagvaardigheid kunnen verschillende mislukkingen in de buitenlandse politiek worden toegeschreven.

In 1565 schreef paus Pius V, dat *Zijne Majesteit zich zo in de details van de zaken verdiept dat, als zij moeten worden uitgevoerd, het juiste ogenblik reeds voorbij is en het geld opgesoupeerd.*

Deze besluiteloosheid hangt nauw samen met een andere karaktertrek van Filips: zijn wantrouwen jegens het oordeel van anderen, vooral van sterke, hooggeplaatste persoonlijkheden.

Zelfs wanneer hij hun raad opvolgde, koesterde Filips grote achterdocht tegen trouwe dienaren als Granvelle, de hertog van Alva en de hertog van Parma. Natuurlijk was dit alles mede een gevolg van Filips' besef van verantwoordelijkheid en het gevoel van onmacht bij de problemen die hij ondervond bij het besturen van zijn immense rijk. De grootste problemen van het Spaanse imperium waren de gevarieerdheid van landen en volken, de afstanden en vooral de communicatie. Daar was geen bestuursapparaat tegen opgewassen.

Dat was de reden dat Filips II droefgeestig en berustend, maar toch steeds weer toegewijd zijn dagelijkse plichten op zich nam. Hij wist zich van God op deze plaats gesteld en zag in voor- en tegenspoed Diens wil. Zo zag hij in de ramp die de Armada trof, Gods hand die hem strafte voor zijn eigen zonden en voor die van zijn volk.

Met het verstrijken van de jaren nam de natuurlijke neiging van de koning tot afsluiting en vereenzaming toe. Steeds vaker bracht hij lange perioden door in het Escuriaal. Dit immense gebouw, gesticht ter nagedachtenis aan zijn vader, was koninklijk paleis, klooster, mausoleum voor zijn voorgeslacht, museum en bibliotheek tegelijk. In 1563 al had Filips opdracht tot de bouw gegeven. De voltooiing en verfraaiing achteraf vergden ongeveer twintig jaar.

De strenge gevel, symmetrische lijnen en kolossale afmetingen vertegenwoordigden Filips' idealen: degelijkheid, ernst, centralisatie en dat alles in dienst van de kerk. In een hoek, naast de kloosterkerk lagen de sobere vertrekken van de koning, van waaruit hij de kerkdiensten kon gadeslaan door een verborgen raampje.

Op 30 juni 1598, tijdens een hevige jichtaanval, liet de koning zich voor de laatste maal naar het Escuriaal brengen.

Waterzucht, jicht, koorts en een bloedziekte, die gruwelijke pijnen veroorzaakte, sloopten zijn lichaam. Toch kwam er geen klacht over zijn lippen.

Op 13 september stierf hij, bij het ochtendgloren, op de leeftijd van 71 jaar.

4. Filips' afscheid van de Nederlanden

In oktober 1558 begonnen te Cateau-Cambrésis de vredesonderhandelingen tussen Spanje en Frankrijk. Willem van Oranje maakte deel uit van de Spaanse delegatie. De strijd was ook vanuit de Zuidelijke Nederlanden gevoerd en had de gewesten heel wat geld gekost. Ook de hertog van Alva maakte deel uit van de delegatie.

In het voorjaar van 1559 werden Oranje, Egmond en Alva als onderpand, min of meer als gijzelaar dus, ingezet bij de afronding van de vredesbesprekingen. Later heeft de prins in zijn *Apologie* beschreven, hoe hij tijdens een jachtrit van de Franse koning Hendrik II hoorde, dat Filips II hem via Alva had benaderd over een gemeenschappelijk plan om de ketterij in beide landen uit roeien.

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

Willem had gedaan of hij op de hoogte was en de koning ging voort *een langh ende hreedt verhael te doen, uit 't welcke wy konden genoegh afnemen ende bemercken, wat de grondt van 't gantsche bewerp ende aanslaghen van de Inquisiteurs was.* De prins liet zijn verontwaardiging niet merken, maar nam zich *met rechten ernst voor, syn uyrterste best te doen, om dit Spaensche gespuys uut den lande te helpen verjaghen.*

Natuurlijk is dit een politiek verhaal achteraf, zoals de gehele *Apologie* een politieke lading heeft.

Zekerder zijn we van het waarheidsgehalte van de nu volgende passage uit de *Apologie*, waarbij bedacht moet worden dat de prins in 1559 nog rooms-katholiek was: *Maer een ding willen wy gheern bekennen, dat het blincken ende glinsteren van de vyeren, in dewelcke so veel arme Christenen syn ghepijnicht ende gequelt worden onsen ooghen noyt so aenghename en is gheweest, als het den Hertoghe van Alve en de Spaegniaerts wel verblijt heeft; ende dat wy altijdt gheraden hebben, dat de vervolghingen in Nederlandt souden ophouden.*

Toen de vrede van Cateau-Cambrésis getekend was en Filips naar Spanje kon vertrekken, nam hij zijn maatregelen.

Hij stelde zijn halfzuster Margaretha van Parma (onwettige dochter van Karel V en moeder van de latere veldheer, de hertog van Parma) aan als landvoogdes. Zij was het hoofd van het bestuur tijdens de afwezigheid van de koning. Haar politiek adviescollege was de door Karel V ingestelde Raad van State. Filips had daarin hoge Nederlandse edelen benoemd als Oranje, Egmond, Barlaymont en later ook Horne. Verder maakten enkele rechtsgeleerden er deel van uit, zoals de Fries Viglius van Aytta, die tevens voorzitter was.

Daarnaast werd de landvoogdes in haar bestuurstaak bijgestaan door de Geheime Raad, waarvan Viglius eveneens voorzitter was. Deze Geheime Raad was verantwoordelijk voor de wetgeving en de rechtspraak. Er was ook nog de Raad van Financiën.

Tenslotte werd nog de 'Consulta', in de volksmond Achterraad genoemd, in het leven geroepen. Officieel was deze Consulta een advieslichaam in verband met een aantal persoonlijke rechten van de landvoogdes, zoals het benoemen tot allerlei ambten, maar zij ontwikkelde zich tot een college, waarmee de landvoogdes alle zaken in het geheim besprak. Deze raad telde slechts drie leden: Antoine Perrenot, bisschop van Atrecht en na 1561 kardinaal Granvelle genoemd, Viglius en Barlaymont. Granvelle was het invloedrijkst, omdat hij toegang had tot alle genoemde raden en alle brieven uit Madrid opende voordat ze in de Raad van State ter tafel kwamen.

Deze Granvelle kwam voort uit een in oorsprong eenvoudige familie uit Franche-Comté. Zijn vader, Nicolas Perrenot, had het echter tot raadsman van Karel V gebracht. Granvelle was intelligent, toegewijd aan zijn vorst en plooihaar in godsdienstige zaken. Hij streefde ernaar in de Nederlanden een gecentraliseerd bestuur in te stellen en vond daarbij uiteraard de hoge adel op zijn weg, die zelf de controle over de ambten in de staat wenste te behouden.

Van die hoge adel werden sommigen door Filips tot stadhouders aangesteld, en wel in de gewesten waar ze de meeste goederen bezaten: Oranje in Holland, Zeeland en Utrecht, Egmond in Vlaanderen en Artois, Aremberg in de noordelijke gewesten.

Ter gelegenheid van het afscheid kwamen de afgevaardigden van de gewestelijke Staten bijeen in de Staten-Generaal.

Granvelle sprak namens de koning, die immers het Frans niet machtig was en drukte de afgevaardigden op het hart, toch vooral de plakkaaten te handhaven en de ketters te vervolgen.

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

Ook maakte de koning van deze gelegenheid gebruik nog een bede te vragen. Over beden was in de achterliggende jaren nog al wat geharrewar geweest, maar nu be-toonden de Staten zich wat minder terughoudend. Ze stonden de bede toe, maar aansluitend las een afgevaardigde uit Gent uit aller naam een remonstrantie voor, waarin er met de meeste klem op werd aangedrongen dat de Spaanse troepen zou-den worden teruggetrokken uit de Nederlanden. Soldaten waren nu eenmaal ge-vreesd en niet ten onrechte. Zeker wanneer de soldij achterwege bleef, wat nogal eens gebeurde, konden ze tot een ware plaag worden.

Deze troepen, drieduizend man sterk, bezetten de grensvestingen in het zuiden van de Nederlanden, omdat Filips, ondanks de gesloten vrede, de Fransen nog niet ver-trouwde. Het viel voor de koning moeilijk te begrijpen dat de Staten, ook die van de noordelijke gewesten, zich zo druk maakten. Hij was verbaasd en geërgerd, maar be-loofde toch dat de troepen binnen vier maanden zouden worden teruggetrokken. Voor die tijd gaf hij het bevel aan Oranje en Egmond.

Het zou echter nog tot 1561 duren, eer de laatste soldaten waren vertrokken. Geen grond is er te vinden voor de geschiedenis, waarin Filips voor het sloop van Vlissingen, Willem van Oranje op de kade toesnauwt: *Niet de Staten, maar gij, gij, gij!* Niets wijst erop, dat er in 1559 al sprake was van een zodanig verslechterde verhou-ding tussen de koning en zijn stadhouder.

5. De Liga

Karel V had de Nederlanden in politiek opzicht losgemaakt van Frankrijk en van het Duitse Rijk; Filips II wilde de gewesten ook in kerkelijk opzicht losmaken. Er was namelijk geen aartsbisdom in de Nederlanden. De Nederlandse bisdommen ressorteerden onder het Duitse aartsbisdom Keulen en het Franse aartsbisdom Reims. Filips II haalde in 1559 de paus over tot het stichten van drie aartsbisdommen in de Neder-landen: het aartsbisdom Utrecht voor de noordelijke, Mechelen voor de Vlaamse en Kamerijk voor de Waalse gewesten. Het aantal bisdommen werd tegelijkertijd ver-groot. De aartsbisschop van Mechelen zou het primaat krijgen en zodoende het hoofd zijn van de kerk in de Nederlanden. Het was uiteraard niet verwonderlijk dat Antoine Perrenot, tot die tijd bisschop van Atrecht, dit ambt kreeg.

Dit alles kreeg zijn beslag middels een pauselijke bul in 1561, waarbij Antoine Perrenot tevens de titel 'kardinaal Granvelle' ontving. Dit maakte hem de tweede in rang, na de landvoogdes, nog vóór hoge edelen als Oranje en Egmond.

De ontevredenheid onder de adel was groot, omdat voortaan alleen nog maar theo-logen en specialisten in het canonieke recht als bisschoppen mochten worden be-noemd, terwijl de bisschopsplaatsen van oudsher door de zonen van de adel werden bezet!

De adel zag zich hierdoor haar monopolie op goede posities ontgaan.

Ook de geestelijkheid en de burgerij waren bezorgd, omdat de vermeerdering van het aantal bisschoppen zou kunnen leiden tot een grotere macht en invloed van de inquisitie, met name op plaatselijk niveau. De bisschoppen gaven immers leiding aan de inquisitietribunalen. Daarbij kwam dat bijna al de theologen, die voorgedragen werden voor de benoemingen, in Leuven hadden gestudeerd of gedoceerd. In de Nederlanden hadden ze gewerkt als inquisiteur en waren door dik en dun trouw aan de koning.

De algemene kritiek richtte zich vooral op Granvelle, die niet ten onrechte werd ge-zien als de architect van de kerkelijke reorganisatie. Ook Oranje, die tevoren goed met Granvelle kon opschieten, vervreemde van de kardinaal, niet in de laatste plaats vanwege Granvelles gestegen aanzien.

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

De ontevredenheid werd zo groot, dat de voorname edelen zich in 1562 aaneensloten in een Liga, tegen Granvelle. Gezamenlijk drongen ze er bij de koning op aan, dat Granvelle teruggeroepen zou worden. In het voorjaar van 1563 schreven Oranje, Egmond en Horne aan de koning, dat zij uit de Raad van State zouden treden, als Granvelle gehandhaafd zou worden. Zelfs Margaretha van Parma liet toen de kardinaal vallen.

Filips wilde echter niet openlijk voor de Liga wijken. Daarom kreeg Granvelle opdracht aan de landvoogdes verlot te vragen om zijn oude moeder in Franche-Comté te bezoeken. In 1564 verliet hij voorgoed de Nederlanden.

DE GEREFORMEERDE BELIJDENIS

1. De Nederlandse Geloofsbelijdenis

In september 1561 bereikten het hof in Brussel berichten dat in de stad Doornik, vlakbij de Franse grens gelegen, honderden protestanten, meest jongelui, op straat Franse psalmen zongen. Daarbij droegen ze maskers en hadden ze de jassen over het hoofd geslagen om herkenning te voorkomen. Doornik was een stad waar de Hervorming diep wortel had geschoten en waar Guido de Brès werkte, onder de schuilnaam 'Jerôme'. Tevergeefs had deze het provocerende gedrag van de jongelui proberen te voorkomen.

Onmiddellijk stuurde Margaretha twee commissarissen naar de rebelse stad. Zij verbleven daar op het kasteel.

Op de ochtend van 2 november vond de kasteelwacht een pakje, dat 's nachts over de muur was gegooid. Het werd overhandigd aan de gouverneur van de stad, de graaf de Montigny (dezelfde die in 1570 in een Spaanse gevangenis gewurgd zou worden). In het bewuste pakje bevonden zich een brief en een boekje. De brief was gericht aan de landvoogdes en bevatte een klacht over de geloofsvervolgung. In het boekje waren een gedicht, een brief aan de koning en een geloofsbelijdenis in 37 artikelen opgenomen.

De commissarissen lieten een onderzoek instellen naar de schrijver. Na twee maanden werd in een tuinhuis de verblijfplaats van een zekere Jerôme ontdekt. Daar werden nog meer boekjes en brieven aangetroffen. Jerôme was echter naar Frankrijk gevlucht. Zijn werkelijke naam was, zoals we weten, Guido de Brès.

Faictte d'un commun accord, par les fidèles qui conversent à Pays bas, lesquels désirent vivre selon la pureté de l'Evangile de noster Seigneur .Jésus Christ. Confession de Foy. Dat was de aanhef van het gevonden boekje dat graaf de Montigny naar de landvoogdes stuurde. In 1562 werd deze aanhef als volgt vertaald: *Belijdenisse des Ghe-loofs, ghemaect met een ghemeyn accoort door de gheloovighe, die in de Nederlanden overal verstroyt sijn, dewelcke na de suyverheyt des Heylighen Evangeliums ons Heeren Jesu Christi begheeren le leven.*

Ook de koning wenste te worden ingelicht en zo werd de Confession de Foy ook naar Spanje gestuurd.

Guido de Brès had bij het opstellen van zijn geloofsbelijdenis de Franse belijdenis, naar een ontwerp van Calvijn, tot voorbeeld genomen. Daardoor zijn een aantal uitdrukkingen en zinswendingen direct aan Calvijn ontleend. Alleen hield De Brès rekening met doperse neigingen in de Nederlanden en was hij daardoor op bepaalde punten uitvoeriger.

De Franstalige versie werd in Rouen gedrukt en zoals gezegd al in 1562 in het Nederlands vertaald en waarschijnlijk in Emden gedrukt. Op de (Franstalige) synode van

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

Antwerpen in 1565 werd besloten de geloofsbelijdenis aan het begin van iedere synode voor te lezen, *pour protester de notre union* (om plechtig te getuigen van onze eenheid). Hier vinden we dus de oorsprong van het woord protestanten: 'getuigen' of 'verklaren'. Rond 1560 was het woord 'protestanten' al in gebruik in Schotland als aanduiding voor hervormingsgezinden.

Tevens ligt in het woord 'union' de verklaring van het begrip 'Formulier van enigheid' (eenheid).

2. De Heidelbergse Catechismus

Keurvorst Frederik III van het keurvorstendom de Palts was een warm pleitbezorger van de gereformeerde leer.

Hij was het die de theologische faculteit van de Heidelbergse universiteit verzocht een leerboek op te stellen voor het geloofsonderricht.

Zacharias Ursinus (1534-1583) verrichtte veel voorbereidend werk en ordende de stof. Daarna ging een commissie aan het werk, die overigens gebruik maakte van bestaande catechismussen te Zürich, Genève en Emden. Tenslotte werd er in Zürich al zo'n dertig jaar uit de catechismus gepreikt.

Caspar Olevianus (1536-1587) had de eigenlijke eindredactie van de in Heidelberg ontstane catechismus. In januari 1563 was het werk gereed. Frederik III zelf schreef een voorrede. Hij wilde dat er iedere zondagmiddag uit gepreikt zou worden.

Al in de tweede druk was aan de behandeling van het Heilig Avondmaal de volgende vraag toegevoegd: *Wat onderscheid is er tussen het avondmaal des Heeren en de Paapse mis?*

In de derde uitgave werd het antwoord op deze vraag verder aangescherpt als gevolg van de besluiten van het Concilie van Trente, dat in december 1563 werd afgesloten en dat een exponent was van de door de Rooms-Katholieke Kerk ingezette Contra-Reformatie. Op dit concilie werd de leer van de transsubstantiatie nadrukkelijk gehandhaafd, volgens welke Christus' bloedige offer, op Golgotha gebracht, steeds weer op onbloedige wijze herhaald moet worden. Wanneer de priester brood en wijn consacreert, veranderen deze in het lichaam en het bloed des Heeren. Het concilie formuleerde: *Deze heilige synode verklaart opnieuw, dat door de wijding (consacratie) van brood en wijn een algehele verandering van de substantie van het brood in de substantie van het lichaam van onze Heere Christus en van de substantie van de wijn in de substantie van Zijn bloed plaats vindt. (...)*

Wanneer iemand zegt, dat in het heilig sacrament der eucharistie de eniggeboren Zoon Gods niet openlijk wordt aanbeden (...) en ook niet in het openbaar voor het volk moet worden tentoongesteld, en dat die dit aanbidden afgodendienaars zijn, die zij vervloekt.

De opstellers van de Heidelbergse Catechismus legden daarentegen de nadruk op *de enige offerande van Jezus Christus, die Hijzelf eenmaal aan het kruis volbracht heeft* en zagen in de mis daarom *in de grond anders niet, dan een verloochening der enige offerande en des lijdens van Jezus Christus, en een vervloekte afgoderij.*

De Heidelbergse Catechismus kreeg al spoedig bekendheid in de Nederlanden door een vertaling van de tweede druk in 1563, die korte tijd later werd gevolgd door een vertaling door Petrus Dathenus van de derde druk. Dat is ook de weergave die nog heden ten dage gebruikt wordt. De Nederlandse Gereformeerde Kerken aanvaardden de Heidelbergse Catechismus, met de Belijdenisse des Geloofs van Guido de Brès als Formulier van Enigheid.

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

3. Petrus Dathenus en de psalmberijming

Petrus Dathenus (± 1532-1588) of Datheen had in 1550 het kloosterleven in Ieper vaarwel gezegd, was naar Engeland gereisd en later naar Emden. In 1555 had hij de leiding over een Vlaamse vluchtelingengemeente in Frankfurt. Maar toen de (lutherse) overheid de calvinistische vluchtelingen steeds meer onder druk begon te zetten, trok Datheen in 1562 met ongeveer zestig gezinnen naar de Palts en vestigde zich in Frankenthal, waar hij de Heidelbergse Catechismus vertaalde.

In maart 1566 gaf Datheen, inmiddels teruggekeerd in de Nederlanden, een Nederlandstalige bewerking uit van de Franstalige psalmberijming die in 1562 te Genève was verschenen.

Hij had daarbij de strofen en zangwijzen van dit Geneefse Psalter overgenomen en had zo letterlijk mogelijk vertaald. Dat betekende echter wel dat dezelfde psalmen aan weerszijden van de taalgrens konden worden gezongen. Daarmee bevorderde Datheen de eenheid van het protestantisme in de Nederlanden.

Wel bracht deze werkwijze het hanteren van 'stoplappen' met zich mee. Datheen kreeg echter geen gelegenheid meer om zijn werk te verbeteren, want spoedig na verschijning was de berijming overal verspreid en geliefd. Het waren verzen die in de nood van die tijd onmiddellijk aanspraken. Ze waren ongekunsteld, maar vol bevinding. Datheen nam de door hem vertaalde Heidelbergse Catechismus op achter zijn psalmberijming.

HET SMEEKSCHRIFT DER EDELEN

1. De toespraak van Willem van Oranje

Nadat Granvelle op 13 maart 1564 de Nederlanden had verlaten, waren nog lang niet alle moeilijkheden opgelost. Integendeel, de hoge adel was voornamelijk uit op eigen macht en invloed en was niet in staat de groeiende onrust tegen te gaan, die veroorzaakt werd door spanningen op godsdienstig gebied, economische teruggang en geldgebrek van de overheid.

De leden van de Liga wilden de impasse doorbreken door de Raad van State om te vormen van een raadgevend tot een besturend college. Ook wilden zij matiging van de geloofsvervolging, niet zozeer omdat zij sympathiseerden met de Hervorming, maar om de rust in het land terug te laten keren.

Voor beide voornemens was de toestemming van de koning nodig. Daarom besloot de Raad van State tegen het einde van 1564 Egmond af te vaardigen naar de koning, om hem de wensen van de Liga mee te delen.

Viglius stelde in vage, voorzichtige termen een instructie op. Daarin werd slechts zijdelings over de godsdienst gesproken. Als voornaamste doel van Egmonds komst naar Spanje werd genoemd de wens dat de koning zo spoedig mogelijk naar de Nederlanden zou komen, om orde op zaken te stellen.

Toen Viglius op 31 december 1564 de instructie in de Raad van State in het bijzijn van Margaretha van Parma had voorgelezen, liet Willem van Oranje zien, dat hij ten onrechte de naam 'de Zwijger' droeg, een naam die Granvelle hem ooit had gegeven.

Hij keurde namelijk de door Viglius opgestelde instructie af in ongewoon duidelijke bewoordingen, waarvan een kort overzicht bewaard is gebleven: *Wij bedriegen anderen en onszelf als wij met die schijnbaar dienstvaardige woorden zowel de ziekte als het geneesmiddel verbloemen. Wij moeten de koning ronduit ontvouwen wat er van de zaak is, want zij duldt geen langer uitstel. Vooreerst moeten wij hem eenvou-*

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

dig en zonder omslag van woorden aantonen, dat de godsdienst in de naburige rijken en gewesten hevig geschokt is en ook in de Nederlanden zeer geleden heeft, zodat bij het schandelijke leven der geestelijken, de hoofdzaak der woelingen, de kerk door de strengheid der plakaten en processen of door de instelling der bisschoppen alleen niet langer kan worden gehouden in de oude staat. (...)

De koning dwaalt als hij meent, dat Nederland, te midden van landen, waar godsdienstvrijheid bestaat, voortdurend de bloedige plakaten verdragen kan; evenals elders zal men ook hier oogluikend veel moeten toelaten. En hoezeer ik aan het katholieke geloof gehecht ben, ik kan niet goedkeuren, dat vorsten over hei geweten van hun onderdanen willen heersen en hun de vrijheid van geloof en godsdienst ontnemen.

Die toespraak sloeg in als een bom. De oude Viglius, wiens instructie zo fel was bekritiseerd, ging als een geslagen man naar huis en werd die nacht door een beroerte getroffen.

De instructie voor Egmond werd gewijzigd overeenkomstig de aanwijzingen van Oranje, maar gesteld in zachter bewoordingen. Toen Egmond in Spanje de wensen van de Liga overbracht, toonde de koning zich zeer welwillend, overlaadde Egmond met gunsten en loste en passant een paar van diens schulden af. En hoewel hij geen enkel werkelijke toezegging van de koning had gekregen, keerde Egmond opgetogen naar de Nederlanden terug.

Daar kreeg hij van Oranje het verwijt te horen, dat *hij zich door de eer, hem in Spanje bewezen, had laten verblinden, en meer voor zijn bijzondere belangen, dan voor het algemene welzijn gezorgd had.*

Ondertussen bleef de koning aarzelen. Pas toen hem steeds alarmerender berichten uit de Nederlanden bereikten, schreef hij eindelijk brieven met scherpe instructies aan de landvoogdes (gedateerd 17 en 20 oktober 1565). Margaretha van Parma schrok zo van de inhoud, dat zij de brieven pas enkele dagen na ontvangst aan haar adviseurs durfde voorleggen.

Kort en goed bevatten ze de volgende boodschap: de plakaten tegen ketterij moesten consequent worden toegepast en het kerkelijk onderzoek door de inquisitie moest worden aangescherpt: *Want wat de inquisitie betreft is het mijn bedoeling, dat zij wordt volvoerd door de inquisiteurs zoals zij tot heden door hen is bedreven en wel zoals het hen volgens Goddelijk en menselijk recht betaamt.*

Verder mochten de Staten-Generaal voorlopig niet bijeenkomen. Van de door Oranje bepleite hervorming van regeringsraden kon geen sprake zijn.

Toen de harde boodschap die in de brieven van de koning was vervat bekend werd, namen de onrust en de angst toe.

In de daarop volgende acties was het niet meer de hoge adel die het voortouw nam, maar juist de lage adel, waaronder zich inmiddels heel wat overtuigde calvinisten bevonden.

2. Economische malaise

De economische toestand in de jaren 1564 tot 1566 was zonder meer slecht. Er was veel werkloosheid en de graanprijzen stegen tot ongekennde hoogte door misoogsten en door het feit dat korenhandelaars hun voorraden vasthielden. Daarbij kwam dat de winter van 1564-1565 zo streng was, *datter veel mensen en beesten van koude storven, want het soo fel koude was, dat men zulcks niet beschrijven kan.* Rondom Antwerpen werden zelfs de galgen gestolen om het hout ervan op te stoken. De schepen die de turf brachten, konden de stad namelijk niet meer bereiken. De stem-

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

ming onder de bevolking was dan ook grimmig en de ontevredenheid nam hand over hand toe.

3. Het Compromis

Het begin van december 1565 stond in Brussel en Antwerpen in het teken van de feestelijkheden ter gelegenheid van het huwelijk van Alexander Farnese, de zoon van de landvoogdes, de latere hertog van Parma.

Terwijl het volk zich vergaapte aan optochten en rijk versierde erepoorten, kwam in het huis van de graaf van Culemborg aan de Zavel te Brussel een twintigtal edelen bijeen onder leiding van de (calvinistische) predikant Franciscus Junius. Tijdens die bijeenkomst sloten deze edelen een verbond, het zogenaamde 'Compromis', met als doel een einde te maken aan de gehate geloofsvervolgingen.

Het manifest dat voor deze gelegenheid werd opgesteld, wond er geen doekjes om. Zo heette de inquisitie *in strijd met alle menselijke en Goddelijke rechten; ver uitgaande boven de ergste barbaarsheid waaraan ooit enig tiran zich had schuldig gemaakt; tot oneer van Gods naam en uitlopend op de algehele ondergang van het land*. Opmerkelijk is, dat de koning nadrukkelijk buiten schot bleef in het manifest.

Na enige aarzeling werd het stuk ondertekend door onder meer Hendrik van Brederode en Lodewijk van Nassau. De laatstgenoemde had als luthers vorst binnen het Duitse rijksverband niets te duchten van de inquisitie en liep weinig risico. Dat gold echter niet voor de anderen.

Uit de nagelaten stukken van Filips II blijkt, dat in de volgende twee maanden nog ongeveer 400 edelen en burgers het manifest ondertekenden. Daarbij waren ook rooms-katholieken, die daardoor uiting gaven aan hun ontevredenheid over de regeringspolitiek.

Het duurde echter nog tot maart 1566, dat het Compromis een serieuze dreiging begon te vormen voor het beleid van de regering. Er was zelfs sprake van het gebruik van geweld. Dat was voor Willem van Oranje, gesteund door andere leden van de Liga, het sein om via zijn broer Lodewijk een matigende invloed te gaan uitoefenen. Het gevolg was dat er een smeekschrift tot stand kwam dat een veel gematigder toonzetting had dan het reeds genoemde manifest.

4. Het smeekschrift

Op 5 april 1566 begaven ongeveer 400 (sommige bronnen zeggen 300) edelen zich vanuit het huis van de graaf van Culemborg naar het paleis van de landvoogdes, twee aan twee, Lodewijk van Nassau en Hendrik van Brederode arm in arm achteraan.

Toen de groep eenmaal binnen was, hield Brederode een korte toespraak en las het smeekschrift voor. Daarin stond, dat de inquisitie en de strenge plakATEN grote ontevredenheid wekten. Het volk werd oproerig en zou op den duur in opstand kunnen komen. De edelen verzochten daarom de landvoogdes om een afgevaardigde naar de koning te sturen met het verzoek aan de strenge geloofsvervolging een eind te maken. Zolang het antwoord van de koning niet ontvangen was, verzochten zij de landvoogdes de geloofsvervolgingen te staken.

Een ooggetuige schreef: *Mevrouw de hertogin was duidelijk zeer in de war; ze bleef lange tijd stil, terwijl de tranen haar onophoudelijk over de wangen rolden; een kenmerkend getuigenis van de verdrietige stemming waarin zij door het smeekschrift was gebracht.*

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

Dat was voor Barlaymont aanleiding om op te merken: '*Quoi Madame, peur de ces gueux? Hoe is het mogelijk, mevrouw, dat u zich door zulke bedelaars schrik laat aanjagen?*'

Als het aan hem gelegen had, zouden de edelen als antwoord op hun smeekschrift stokslagen hebben gekregen.

Zover wilde Margaretha uiteraard niet gaan. Toen de edelen de volgende dag terugkwamen voor een antwoord, deelde ze mee dat er aan een matiging of 'moderatie' van de plakaten werd gewerkt; algehele schorsing viel echter niet binnen haar bevoegdheid. Daar zou de koning over moeten beslissen. Er zou opnieuw een gezantschap naar de koning gaan om hem de verlangens van de edelen over te brengen.

Enkele dagen later namen de edelen alvast een voorschot op de goede afloop, door in het huis van de graaf van Culemborg een feestmaal aan te richten. Bij die gelegenheid kwam Brederode terug op de opmerking van Barlaymont, die de edelen als bedelaars betiteld had.

Brederode had zich voorbereid. Tijdens de maaltijd hief hij namelijk een bedelnap en slaakte de kreet die later nog vele Spanjaarden en hun medestanders de stuipen op het lijf zou jagen: *Vivent les gueux!*

In loop van de tijd werden bedelnappen vervaardigd, die het opschrift *Vive le geus* droegen. De gelijktijdig in zwang komende geuzenpenning toonde de beeldenaar van Filips II met het randschrift en *tout fidelles au Roy* (in alles getrouw aan de koning). De keerzijde liet een bedelzak en twee gevouwen handen zien en het randschrift *jusques à porter la besace* (tot aan het dragen van de bedelnap toe).

Op 29 mei reisden de markies van Bergen, gouverneur van Valenciennes en de graaf van Montigny, gouverneur van Doornik, als bijzondere afgezanten van de landvoogdes naar Spanje. Ze zouden nooit terugkeren. Bergen stierf in mei 1567 een natuurlijke dood. Montigny werd in oktober 1567 in hechtenis genomen, toen de gevangenneming van Egmond en Horne te Brussel bekend was geworden. Na een driejarige gevangenschap werd hij in oktober 1570 in zijn cel gewurgd. Koning Filips was niet van plan de opstandelingen ook maar één stap tegemoet te komen.

HAGEPREKEN EN BEELDENSTORM

1. Hagepreken

Bij het volk had intussen de mening postgevat, dat door het optreden van het Compromis de geloofsvervolgingen voorbij waren. Het gevolg was dat veel protestanten, die naar het buitenland waren uitgeweken, terugkeerden. Op wagens of in boten gezeten trokken ze, onder het zingen van psalmen, naar hun vroegere woonplaatsen.

De calvinisten eisten openlijke godsdienstvrijheid. Aan het einde van mei 1566 kwamen zij in Vlaanderen bijeen *op diversche plaetsen hij nachten in't veldt, in bosschen, tusschen de bergen ende in de duynen met groote hoopen van veel duysenden*, om in het openbaar godsdienstoefeningen te houden.

Nieuw waren deze 'hagepreken' niet. Al vanaf 1530 hadden de sacramentariërs bijeenkomsten in het open veld belegd. Nieuw was wel dat het nu om grote aantallen hoorders ging en dat de synode van Antwerpen officieel besloot tot het houden van diensten in het open veld.

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

Begin juni werd bekend dat de graaf van Culemborg hagepreken liet houden bij zijn kasteel. Veel inwoners van Utrecht hadden daar een urenlange tocht voor over. Eveneens begin juni kwamen hij Doornik op een zaterdagmiddag tienduizend mensen bijeen. Dat was toen de predikant, jonker Pérégrin de la Grange, zijn pistool had afgeschoten om het stil te krijgen. De eerste zondag van juli kwamen er bij Doornik zelfs twintigduizend hoorders bijeen, ondanks het feit dat de gouverneur van Doornik bekend had laten maken dat de plakaten gehandhaafd zouden worden. Hij stond echter machteloos, want het merendeel van de schutters van de stad was ook naar de bijeenkomst gegaan.

Ongetwijfeld werden lang niet alle toehoorders gedreven door honger naar het Woord. Hoeveel er kwamen uit louter nieuwsgierigheid, uit leegloperij, uit ontevredenheid, of zelfs uit politieke overwegingen, onttrekt zich echter aan onze waarneming.

In de noordelijke gewesten was de toeloop misschien minder massaal, maar ook daar liet het aantal hagepreken en bezoekers een forse groei zien. Het duurde niet lang of de hagepreken werden ook daar in het zicht van de stadsmuren gehouden. Half juli hield Jan Arendsz, een mandenmaker uit Alkmaar, een samenkomst buiten Hoorn.

In dezelfde tijd werd er een hagepreek bij Overveen, in de omgeving van Haarlem, gehouden. Van Amsterdam *liep het volck met sulcken meenichte na Haarlem toe, dat meest alle schuiten en wagens waeren met volck geladen; alsoo datter eenen grooten hoop volck des nachts op het velt mosten herbergen, alsoo datter geen meer logys te Haerlem noch te Sparendam en was.*

De Haarlemse magistraat hield op de bewuste dag de poorten gesloten, maar de preekgangers sprongen van de muur in de stadsgracht en zwommen naar de overzijde of werden aan boord van schuiten gehesen, want *eenige quamen met schuiten van buiten malcandren tegemoete, alsoo dat zij alle middelen aenwenden die sij costen bedencken, om buiten te raecken.*

Rond het middaguur begon de predikant Pieter Gabriëlsz de dienst. Zijn tekst *verclaerde hij wel 4 uren lang met groote verwondering van een igelyck, dat dese tedere persoon in sulcken heeten sonneschyn als het doen was, sulcken arbeyt conde doen. Na de predicatie heeft hij vurich in't gebet voor alle staaten der weerelt ende in sonderheyt voor alle overicheden gebeden, so datter weynich drooge oogen gesien wierden.*

De grote toeloop verraste de overheden, zowel de plaatselijke als de landelijke. Tevergeefs verbood de landvoogdes alle hagepreken en bedreigde de predikanten met de dood.

Sinds die tijd stonden bij de verschillende toegangswegen schildwachten opgesteld om het toestromende volk de weg te wijzen en tijdens de diensten alarm te slaan wanneer er gevaar dreigde. De predikant werd vaak door gewapende mannen opgehaald en weggebracht.

De wagens werden in een kring om de vergaderplaats gezet, om het terrein af te schermen tegen ongewenste bezoekers. Op één van de wagens was meestal het spreekgestoelte van de predikant gebouwd.

Hagepreken waren in sommige streken aan de orde van de dag. Zo werd Pieter Gabriëlsz, na de hagepreek bij Overveen *op een wagen met 3 paerden geset en reet alsoo na Alcmaer, om aldaer oock des anderen daechs te preicken.*

2. Beeldenstorm

Al maanden voordat de grote beeldenstorm te Antwerpen plaatsvond, werden in de West-Vlaamse industriestreek ten zuiden van de lijn Brugge-Gent, veroordeelde ketters van de brandstapel bevrijd en trokken de aanhangers van de 'nije lere' psalmzingend langs de wegen. Daarbij moesten kruisen en kapellen het ontgelden. In deze streek was tevens de maatschappelijke nood hoog gerezen. De werkloosheid was hoog in de primitieve textielindustrie en door de strenge winters van 1564-'65 en 1565-'66 was de situatie explosief geworden.

Zo hield op 10 augustus 1566 te Steenvoorde Sebastiaan Matte, een mutsenmaker uit Ieperen, een hagepreek. Na zijn vurige betoog verwoestten zijn toehoorders een kapel.

Omstreeks 15 augustus nam het geweld rond en in Poperinge en Ieper toe en sloeg over naar andere streken.

In Antwerpen was het op zondag 18 augustus al onrustig. Toen op die dag het grote Mariabeeld uit de Onze-Lieve-Vrouwekerk tijdens een processie rondgedragen werd, klonken er spottende kreten vanuit de rijen van de toeschouwers: *Maaiken, dit is uw leste ommeganck!* Deze voorspelling kwam uit, want de volgende dag drong het volk de kathedraal binnen en sloeg het bewuste beeld van de sokkel. Buiten de muren had de predikant Moded namelijk een hagepreek gehouden, *seggende dat men de Idolen niet alleen behoorde uit der herten te worpen maer ook uut den oogen.*

Dat was het sein geweest tot een beeldenstorm. Moded zelf had de leiding. De schutters van de stad Antwerpen lieten zich niet zien, omdat zij van het stadsbestuur bevel hadden gekregen het stadhuis te bewaken. De magistraat vreesde een aanval.

Een Engelse koopman, die de menigte gevolgd was, zag het ontzet aan: *In de Grote Kerk zag het er uit als een hel; er brandden wel meer dan 1000 toortsen, en er was een leven, een getier en geraas alsof aarde en hemel vergingen van al de beelden en kostelijke kunststukken, die omver gehaald en aan stukken geslagen werden; de verwoesting was er zo groot, dat er geen plaats was om door te dringen.*

Na afloop trokken groepen beeldenstormers naar andere kerken en kloosters, waar ze op dezelfde manier huishielden. De beeldenstorm in Antwerpen duurde vier dagen. Toen trad de magistraat eindelijk op. Zes beeldenbrekers werden gevangen genomen en opgehangen of verbannen.

Op donderdag 22 augustus waren Gent, Middelburg en 's-Hertogenbosch aan de beurt, vrijdag 23 augustus Doornik, 's zaterdags Valenciennes, Utrecht en Delft, 's zondags Den Haag en Leiden.

Het is opvallend dat de beeldenstormen vaak plaatsvonden in en rond steden, waar hagepreken waren gehouden. Op die plaatsen deden de overheden ook nauwelijks pogingen om in te grijpen. Men probeerde over het algemeen met de beeldenstormers tot een vergelijk te komen, om zodoende de schade te beperken.

Er was geen reden om aan te nemen dat er sprake was van een calvinistische greep naar de macht, zoals de regering in Brussel vreesde. Wanneer dat inderdaad zo was, had het niet rustig kunnen blijven in belangrijke steden als Kortrijk, Brussel, Leuven, Mechelen, Aalst, Brugge, Zierikzee, Dordrecht, Rotterdam, Arnhem en Zutphen.

De beeldenstorm richtte zich tegen beelden, altaren, misgewaden, misboeken, vensters, orgels, kortom, tegen alles wat te maken had met de rooms-katholieke eredienst. Het ging de beeldenstormers om het verkrijgen van een ruimte voor de prediking, vooral met het oog op de komende herfst en winter. Dat velen tegelijkertijd hun onvrede tegen het maatschappelijk bestel konden uiten, maakte de beweging alleen maar feller. Overigens kwamen de beeldenstormers uit alle lagen van de be-

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

volking. Men zag werkloze ambachtslieden, opgeschoten jongens, vrouwen en kinderen en hier en daar zelfs een lid van de lage adel of een predikant. De brekers waren gewapend met bijlen, houwelen, ladders en touwen.

Met name in Vlaanderen sloegen de beeldenstormers nogal eens aan het plunderen en werd de vernieling ook buiten de kerken en steden voortgezet door hongerigen op zoek naar voedsel en wijn. Wel probeerden de leiders plundering en diefstal te voorkomen en stelden ze vaak strenge straffen in.

Over het algemeen werd er dan ook weinig gestolen en werden de geestelijken niet lastig gevallen.

De calvinistische kerkenraden hadden de beeldenstorm niet voorzien. Hoewel ze verrast waren, afkeuren deden zij ze niet, want de Heidelbergse Catechismus was duidelijk genoeg in haar verklaring van het tweede gebod.

3. De reactie van de landvoogdes

Er volgden verwarde maanden.

De adel haalde de landvoogdes ertoe over openbare prediking toe te laten op plaatsen waar dat voor 23 augustus al was voorgekomen. Daar gingen de calvinisten diensten houden in de hun toegewezen schuren of kerken. Waar geen hagepreken waren gehouden voor 23 augustus, bleven samenkomsten verboden.

De leden van de hoge adel waren verontwaardigd over de beeldenstorm en stelden zich weer op achter de landvoogdes, die pogingen in het werk stelde om de calvinistische bolwerken te isoleren en in te nemen. Oranje was alleen komen te staan.

De lage adel raakte verdeeld. Sommigen van hen probeerden nog verzet te beramen tegen het offensief van de landvoogdes, geholpen door predikanten als Petrus Dathen.

Het baatte niets. Stad na stad werd door de regering gedwongen om de aan de calvinisten vergunde rechten in te trekken.

Margaretha voelde zich weer sterk genoeg om van alle Vliesridders, legeraanvoerders en ambtenaren een nieuwe eed van trouw aan de koning te eisen. Barlaymont, Megen en Egmond tekenden, Oranje reageerde niet, Horne en Brederode weigerden. Een nieuw request, bevattende een verzoek om godsdienstvrijheid, aangeboden door de Brielse edelman Willem Blois van Treslong, werd door Margaretha op bitse toon afgewezen.

Valenciennes, al geruime tijd een middelpunt van calvinistisch verzet, werd belegerd door een leger onder leiding van stadhouder Noircarmes, notabene voormalig lid van de Liga. Tussentijds verraste hij in het begin 1567 de stad Doornik en nam haar in. In Valenciennes hoopten de predikanten Guido de Brès en Pérégrin de la Grange tevergeefs op hulp van Oranje. De kerkenraad liet de wallen versterken en wachtte af. Al spoedig steeg de nood in de belegerde stad, terwijl Noircarmes' troepen de omgeving afstroopten.

Ondertussen zuiverde Egmond met regeringstroepen West-Vlaanderen en liet de protestantse 'oproerkraaiers' ophangen.

Een geuzenlegertje, onder leiding van Jan van Toulouse, een broer van Marnix van Sint-Aldegonde, had zich verschanst bij Oosterweel, onder de rook van Antwerpen. Egmond zag het gevaar dat de Scheldestad bedreigde en waarschuwde de landvoogdes. Op 13 maart 1567 werden de geuzen overvallen en in de pan gehakt. De Antwerpse calvinisten zagen het machteloos aan. Ze werden door Oranje ervan weerhouden hun broeders te hulp te komen.

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

Een week later moest Valenciennes zich overgeven, na een bombardement dat anderhalve dag duurde. Egmond had geadviseerd bij de opstelling van het geschut. Ook andere steden gaven hun verzet op. Alle weerstand leek gebroken.

Er begon een ware uittocht naar het buitenland. Op 24 april vertrok de prins van Oranje met een grote stoet van zwaarbeladen wagens naar de Dillenburg. Daar beviel zijn vrouw, Anna van Saksen, met wie hij in 1561 getrouwd was, van een zoon. Hij werd Maurits genoemd, naar zijn grootvader, de lutherse keurvorst Maurits van Saksen, de grote tegenstander van Karel V. Overigens liep het huwelijk van de prins met deze wispelturige prinses na een veelbelovend begin uit op ontrouw en vernedering.

De Brès en De la Grange wachtten in het geplunderde Valenciennes op hun vonnis. Tijdens een verhoor verklaarde De Brès: *Deze leer, die gij hebt gehoord, is dezelfde die is onderwezen door de apostelen en bewaard in de vroege kerk, vervolgens verzegeld en bekrachtigd door het bloed van alle martelaren. En als het God behaagt mij daartoe te brengen, zal ik geen bezwaar maken haar te bekrachtigen met mijn bloed.* In de ochtend van 31 mei 1567 werden de beide predikanten op de markt opgehangen.

Aan zijn zwaar getroffen gemeente van Valenciennes had Guido de Brès nog ten afscheid *geschreven: Ik bid mijn God, dat het Hem behage u te bevestigen in de kennis van Zijn Woord tot het einde toe. Amen, amen, mijn goede volk van Valencienn.*

ALVA KOMT!

1. De komst van Alva

In Spanje leken de gebeurtenissen in de Nederlanden die raadgevers in het gelijk te stellen, die hadden aangedrongen op strenge onderdrukking van het verzet. Filips II verklaarde dat hij direct naar de Nederlanden wilde vertrekken. Toch bleef hij aarzelen, onder meer onder druk van de opvatting van de hertog van Alva, die stelde dat voorafgaand aan de komst van de koning een sterk leger de orde moest herstellen. Alva's mening zegevierde in de Staatsraad en hijzelf werd aangewezen voor die taak. Don Fernando Alvarez de Toledo, hertog van Alva, was op dat moment bijna zestig jaar oud. Door heel Europa werd zijn militair genie erkend. Hij was trouw rooms-katholiek, zeer ontwikkeld en bovendien een doortastend bestuurder en daarbij een onvermoeibaar beschermer van de koninklijke troon, waar hij zeer dicht bij stond. Toch heeft Filips hem nooit volledig vertrouwd, zoals hij niemand volledig vertrouwde. Zijn vader had hem in de instructies van 1543 al voor Alva gewaarschuwd: *Hij heeft altijd gestreefd naar grote dingen en getracht meer te maken van alles wat hij heeft, ofschoon hij zulks steeds met grote onderdanigheid en nederigheid doet. Pas op, mijn zoon, voor wat hij met jou zal doen, die zoveel jonger bent.*

In april 1567 voer Alva van Carthage naar Italië, waar hij een leger samenstelde uit de beste troepen die in Lombardije, Napels en Sicilië gelegerd waren, zowel Spanjaarden als Italianen: de bloem van het Spaanse leger. Vanuit Italië ondernam hij de mars naar de Nederlanden. Onderweg voegden zich bij dit leger nog contingenten huurlingen, voornamelijk Duitsers, zodat het uiteindelijk een sterkte had van 10.000 man, waaronder 1200 ruiters.

Dwars door Savoye, Franche-Comté, Lotharingen en Luxemburg heen, bereikte Alva op 28 augustus 1567 Brussel.

De tocht van dit machtige leger verspreidde schrik en ontsteltenis in protestants Europa. De hugenoten in Frankrijk besloten de wapens op te nemen tegen hun rooms-

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

katholieke regering en de keurvorst van de Palts was overtuigd dat het hier om een algehele kruistocht tegen het protestantisme ging. Hij maakte zich al op om de hugenoten te hulp te komen.

De plannen van Filips waren echter van beperkter aard. Alva had als opdracht de totale onderwerping van de Nederlanden, de bestraffing van de hoofdschuldigen, de centralisatie van de regering en de strikte toepassing van de plakaten.

Margaretha van Parma zag dat haar rol als landvoogdes was uitgespeeld en dat de legeraanvoerder Alva voortaan de feitelijke landvoogd was. In december 1567 nam zij ontslag.

2. Egmond en Horne gevangen

Van de matiging, beloofd na de aanbidding van het Smeekschrift, kwam nu helemaal niets meer terecht. Trouwens, de door Margaretha beloofde moderatie heette in de volksmond toch al 'moorderatie'.

Lamoraal, graaf van Egmond, en Filips van Montmorency, graaf van Horne, behoorden tot de belangrijkste leden van de hoge adel in de Nederlanden. Beiden waren ridders in de Orde van het Gulden Vlies; beiden hadden, als generaal en als admiraal, grote overwinningen bevochten voor zowel Karel V als Filips II en waren opgetreden als vertolkers van de bezwaren van de hoge adel tegen de Spaanse schending van de Nederlandse privileges.

Dit laatste werd hun val. Op 9 september liet Alva hen met list gevangen nemen, op beschuldiging van hoogverraad, majesteitsschennis, samenzwering en rebellie. Natuurlijk miste deze tenlastelegging iedere grond, in aanmerking genomen dat van de zijde van de protestanten met name Egmond juist teveel loyaliteit aan het Spaanse gezag was verweten. Tenslotte was hij meedogenloos opgetreden tegen protestanten en beeldenstormers, voor zover deze groepen tenminste niet samenvielen. En juist hij had Alva hij diens aankomst in Brussel verwelkomd met het schenken van twee prachtige paarden.

Alva had het spel meegespeeld. Hartelijkheden en attenties over en weer bepaalden de sfeer. Egmond en Horne ontspanden zich. Nietsvermoedend hadden zij zich laten inviteren voor een bespreking, die gevolgd zou worden door een diner. Tegen de avond liet Alva zich excuseren en vertrok. Plotseling stroomde de ontvangstzaal vol met soldaten en een officier eiste de degens van de beide edelen. Twee Vliesridders waren gevangen, met voorbijgaan van hun privilege.

Alva schreef aan de koning dat de twee ergste opstandelingen gevangengenomen waren. De reactie van Filips is bekend: in Spanje werden Bergen en Montigny eveneens gevangen gezet.

3. De Raad van Beroerten

Alva had ruime volmachten meegekregen uit Spanje. In grote steden als Utrecht en Antwerpen liet hij bijvoorbeeld citadellen bouwen om de bevolking in toom te houden. Berucht werd ook de bijzondere rechtbank die hij in september 1567 instelde teneinde de opstandelingen te vervolgen en te straffen.

Deze 'Conseil des Troubles' (Raad van Beroerten) kreeg door de vele doodvonnissen die zij velde al gauw de bijnaam 'Bloedraad'. Alva zelf zat het tribunaal, dat uit twaalf leden bestond, voor. Twee van de twaalf waren Spanjaarden, waarvan in het bijzonder de cynische Juan de Vargas berucht werd. *Uw privileges interesseren ons niets*, zei hij tegen de afgevaardigden van de Leuvense universiteit, die kwamen protesteren tegen de ontvoering van Oranjes zoon Filips Willem naar Spanje.

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

Op 16 december besloot de Raad van Beroerten namelijk om Oranje te vervolgen wegens verraad en ontrouw jegens de koning. Op 20 december werden al zijn Nederlandse bezittingen verbeurd verklaard. Op 24 januari 1568 werd hij onder trompetgeschal publiekelijk uitgedaagd zich binnen zes weken voor de Raad te verantwoorden.

De prins liet vanuit Duitsland weten dat hij als Vliesridder alleen voor zijn ordebroeders kon terechtstaan.

Om hem echter onder druk te zetten, werd op 14 februari zijn zoon Filips Willem naar Spanje ontvoerd. Zestien militairen, onder bevel van de Heer van Chassy, maakten hun opwachting op de universiteit van Leuven en deelden de jonge graaf van Buren mee, dat zijn peetvader, de koning van Spanje, hem uitnodigde voor een verblijf in Madrid. Chassy voegde er aan toe, dat hij persoonlijk tot taak had de graaf te begeleiden en dat de koning hem persoonlijk wilde voorbereiden op een hoge functie in de Nederlanden. De graaf mocht zijn twee lijfknechten, zijn kamerdienaren, een kok en een boekhouder meenemen.

Filips Willem voelde zich zeer vereerd en maakte zich meteen gereed voor vertrek naar Antwerpen, waar hij met alle mogelijke eerbewijzen werd ontvangen. Vervolgens scheepte hij zich te Vlissingen in voor de zeereis naar Spanje, waar hij twintig jaar lang werd vastgehouden. Hij heeft zijn vader nooit teruggezien.

Het aantal vonnissen van de Raad van Beroerten is vaak overdreven: tussen 1567. en 1573 werden ruim 1000 dood- en verbanningsvonnissen geveld, hoewel er 12.000 beschuldigingen waren. Daarbij moet wel bedacht worden dat velen zich aan een vonnis onttrokken door tijdig naar het buitenland uit te wijken. Zeker is, dat de Raad een sfeer van angst verspreidde, die zich ook tot de familieleden uitstreekte, omdat de bezittingen van de slachtoffers verbeurd werden verklaard.

Aan koning Filips schreef Alva: *Er is nog veel te doen: de steden moeten nog voor hun oproerigheid met verlies van haar voorrechten worden gestraft; van de particulieren moet nog een grote som warden afgeperst; van de Staten des lands moet nog een blijvende belasting worden gevorderd. Daarom is het ondienstig, nu reeds vergiffenis af te kondigen; een ieder moet voortdurend in angst verkeren, dat het dak hem op het hoofd vallen zal. Zo zullen de steden zich voegen in hetgeen over haar beschikt zal worden, de particulieren hoog rantsoen bieden om zich vrij te kopen en de Staten niet durven weigeren, wat hun in naam des konings zal worden voorgesteld.*

Het zou tot 16 juni 1570 duren, eer Filips een 'Generaal Pardon' afkondigde, in de overtuiging dat de zending van Alva aan de verwachtingen had voldaan en dat het koninklijk gezag weer volledig werd erkend. Het zou anders blijken te zijn.

Antwoorden **Verwerking**

Basis

- 5 Keizer Karel V is een oude man geworden. Hij leest zijn afscheidsrede voor en draagt de regering over aan zijn zoon Filips.
- 6 Karel V leunt met zijn linkerarm op de schouder van prins Willem van Oranje.
- 4 Filips II staat aan de rechterhand van zijn vader.
- 3 Aan de rechterhand van Filips staat Ferdinand, de toekomstige keizer van Duitsland.
- 7 Aan de linkerkant van de troon zit een rij vorstelijke dames. De eerste is Maria, een zus van de keizer. Zij is landvoogdes over de Nederlanden en doet nu ook afstand.
- 1 Op het vaandel is het wapen van Karel V te zien, omringd door een dubbele adelaar.

2. Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog

- 8 De wapenkoning met zijn staf in de hand heeft op zijn wapenrok hetzelfde wapen.
- 2 Op de vlag boven de dames is een ruiter te zien. Die stelt de keizer voor, die een mohammedaanse tegenstander neerslaat.
- 10 Op een taboeret ligt de keizerskroon.
- 12 Op de tafel met het purperen kleed liggen de oorkonden met de verklaring van de troonsafstand. De keizer heeft ze ondertekend en verzegeld met de rode lakzegels.
- 11 Ook liggen daar twee kunstig versierde scepters.
- 9 De lijfwachten houden hun lange stangmessen rechtop. Dat zijn hun sierwapens.
2. Van zijn ouders kreeg Willem van Oranje een Lutherse opvoeding, aan het hof te Brussel kreeg hij een rooms-katholieke opvoeding.
3. a. Keurvorst Frederik III van de Palts (bijgenaamd de Vrome). Hij wilde een duidelijk, kerkelijk leerboek voor zijn onderdanen.
b. Zacharius Ursinus en Caspar Olevianus.
c. Petrus Datheen.
4. a. Margaretha van Parma
b. Of koning Filips II de ketterplakkaten wilde terugtrekken.
c. Zolang haar broer Filips II niet geantwoord had, zouden de ketters niet meer vervolgd worden.
d. In het zelfde jaar brak er een beeldenstorm uit en Filips II stuurde de hertog van Alva naar de Nederlanden om de ketters hard te straffen.
5. 3 De hagenprediker op het preekgestoelte is Pieter Gabriël. Allerlei soorten van mensen zoals edelen, deftige burgers en boeren zijn gekomen om naar hem te luisteren.
4 Sommige mannen zijn gewapend met een musket (geweer) of een hellebaard.
2 Achter de mensen staan schildwachten. Ze waarschuwen als het nodig is voor naderend gevaar.
1 Rechts staat de korenmolen van Rijswijk bij Den Haag.
6. Spaanse soldaat: praatwolkje 2 en 3
Beeldenstormer: praatwolkje 1 en 4

Extra

1. a. Gueux.
b. Bedelaars voor vrijheid en recht.
c. Voorkant: EN TOVT FIDELLES AV ROY – In alles trouw aan de koning – Filips II.
Achterkant: IVSQVES A PORTER LA BESACE – zelfs tot aan de bedelstaf – twee in één geslagen handen met bedelzak.
2. Psalm 25 vers 2 en Psalm 84 vers 2.

Creatieve Verwerking

Hiernaast zie je een afbeelding van de Wilhelmsturm in Dillenburg, Duitsland. Deze toren is in 1873 gebouwd op de plaats van het vroegere kasteel. De toren is een herinnering aan Willem van Oranje.

Maak zelf een echte *Wilhelmsturm*.

Zet een melkpak overeind. Dat is je basis.

Neem een keukenrol voor linkerzijtoren.

Zet je toren stevig neer op hagelslagdozen. Wanneer je bezig bent, kom je vast op meer ideeën.

Tip: Beplakken met grijs/bruin behang maakt het echter.

